Ifj. Noszky Jenő

Salgótarján és barnaszén-bányászata, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra

Rudabánya
2007

Ifj. Noszky Jenő

Salgótarján és barnakőszén-bányászata, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra

Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány
R u d a b á n y a
2007

Megjelent
a Magyar Néprajzi Társaság által a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Bányászattörténeti Múzeum, a Magyar Állami Földtani Intézet, a Magyarhoni Földtani Társulat, az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület és a Tatabányai Múzeum közreműködésével megrendezett
BÁNYÁSZÉLET – KULTÚRA – HAGYOMÁNY
(Budapest – Tatabánya, 2007. november 29–30.)
című konferencia alkalmából.

Lektorálta:
Halmai János és Paládi-Kovács Attila

Szerkesztette:
Hála József, Máté György és Hadobás Sándor

A borítón:
Munkából hazatérő bányászok.
(Dzsida József: *A Salgótarjáni Kőszénbánya R. T. nógrádi szénbányászatának története 1868-1943-ig*. Salgótarján, 1944. 3. old.)

ISBN

Kiadta az
Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány (Rudabánya)
a System International Alapítvány,
a Magyar Állami Földtani Intézet
és a Nógrádi Történeti Múzeum
támogatásával

Felelős kiadó: Boza István, az Érc- és Ásványbányászati Múzeum Alapítvány Kuratóriumának elnöke.
Z-Press Kiadó és Nyomda Kft., Miskolc. Felelős vezető: Kása Béla.

Előszó

Ifj. Noszky Jenő (1909–1970), édesapja és példaképe, id. Noszky Jenő (1880–1951), a jeles középiskolai természetrajztanár, geológus, paleontológus és muzeológus hatására élethivatásul a földtudományok művelését választotta. Ezért a középiskola elvégzése után, 1927-ben beiratkozott a debreceni tudományegyetem természetrajz–földrajz szakára, ahol 1931-ben szerzett tanári oklevelet. Földtani szakdolgozatát *Nógrád vármegye geológiai felépítése* (1931) címmel írta meg Telegdi Roth Károlyhoz, az Ásvány-Földtani Tanszék/Intézet alapító professzorához. Harmadéves egyetemistaként készítette el *A salgótarjáni barnaszén és bányászata* (1930) című pályadíjnyertes dolgozatát, amelyet Milleker Rezső professzor, a Földrajzi Tanszék/Intézet vezetője bírálatának (vö. *A debreceni M. Kir. Tisza István-Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1929–1930. tanévéről*. XVI. Debrecen, 1930. 307–308.) figyelembevételével, további kutatással és terepi gyűjtéssel földrajzi szakdolgozattá (*Salgótarján és barnaszénbányászata, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra*, 1931) fejlesztett tovább. Doktori értekezését 1934-ben „summa cum laude" védte meg Telegdi Roth professzor tanszékén. Ebből született első tudományos publikációja, amelyet *Adatok az északi Bakony krétaképződményeinek ismeretéhez* címmel a magyar geológia központi folyóirata, a *Földtani Közlöny* (LXIV. 1934. 99–136.) közölt. Mint kutató ekkor eltávolodott a Palócföldtől és munkáját hazánk más területein folytatta tovább. A következő évtizedekben – tehetségének, elhivatottságának és nagy szorgalmának köszönhetően – választott tudománya művelésében magas szintre jutott, amint az Balogh Kálmánnak a Magyarhoni Földtani Társulat 1970. március 20-án megrendezett közgyűlésén elhangzott, róla szóló, e kötetben is olvasható megemlékezéséből kiderül.

E könyvben a több mint hét évtizede a debreceni Egyetemi Könyvtárban szendergő és Székyné Fux Vilma professzor asszony (a földtani katedrán 1974–1981 között Telegdi Roth Károly utód-

ja) jóvoltából a Magyar Állami Földtani Intézet Tudománytörténeti Gyűjteményében másolatban meglévő földrajzi szakdolgozatát tesszük közzé a mai helyesírási szabályok figyelembevételével.

Ifj. Noszky Jenő műve öt nagyobb tematikai egységből áll. Az első fejezet a természeti viszonyok, főképpen a salgótarjáni bányavidék földtani viszonyainak összefoglalására vállalkozik, zömmel az 1930-ig publikált szakirodalom alapján. Ebben a tömör összefoglalásban, a kor szintjén álló leírásban képet nyújt a táj változatosságáról, eseménydús földtörténetéről, s a tektonikai viszonyok kapcsán a bányászat nehézségeire is utal.

A második nagy fejezet a *Bányászati viszonyok* címet viseli, s az egész dolgozat gerincét alkotja. Vázolja a szénbányászat kezdeteit, ismerteti a helyi kőszén ismeretére vonatkozó régi forrásokat, és a korai földtani megfigyeléseket a vidékről. Foglalkozik a bányászat céljából alakult társulatok, vállalkozások kezdeti történetével, követi a tulajdonviszonyok, vállalatok további alakulását, a termelés volumenének növekedését. Különösen érdekesek a kis, ún. „konjunktúra-vállalatok"-ra vonatkozó adalékai. Ezekről a kis vállalkozásokról a kései ipartörténeti munkák alig vesznek tudomást. *A mai bányászat* című alfejezet már az 1930-as évek elejének „modern, korszerű" bányászati technológiáit ismerteti, s forrásértékű információkat közöl mind a bányamunkások föld alatti tevékenységeiről, munkaviszonyairól, a fejtésmódokról, mind a bányászat üzemtani megalapozásáról. Leírja a bányászok munkaszervezeti egységeit, napi munkarendjét, a bányabeli közlekedés és szállítás módjait, a munkaköröket, beosztásokat, a bérezés formáit stb. Az alkalmazott szakterminológia kevés eredeti szót tartalmaz, inkább az erősen megmagyarosított szaknyelvet tükrözi. Véletlenül sem említ például *hald*ot, *haldány*t, csupán a *hányó* szót ismételi. Ezzel is helyzetképet ad a szaknyelvi változásokról, s a geológusok, mérnökök abban játszott szerepéről. *A szén további útja* című alfejezet a bányából kikerült szén osztályozásáról, minőségi csoportjairól, szállításáról, hasznosításuk formáiról tájékoztatja az olvasót. Nyomatékkal szól az áramfejlesztő erőmű jelentőségéről, s a villamosítás akkoriban napirenden lévő terveiről.

A kézirat harmadik nagyobb egysége a *Néprajzi viszonyok* címet viseli. Ebben alig tud szakirodalomra támaszkodni, zömmel saját megfigyeléseit, hallomásait rendszerezi és írja le. Ez adja a

szöveg értékét. Érzékelteti a helyi „őslakosság", az agrártermelésből élő palóc falvak és a bányaművelés céljából betelepített jövevények, a helyiek által *gráner*eknek nevezett cseh, morva, stájer stb. kolonisták kezdeti idegenkedését, vetélkedését. Azonban a telepes tiszti és altiszti kar hamar megmagyarosodott, s a vetélkedést felváltotta a keveredés. A másik oldalon a helyi férfilakosság egy része beszokott a bányába, s eleinte csak téli idénymunkásként, később állandó munkásként is bányász lett. Ennek köszönhetően kialakult a salgótarjáni bányásznépesség, ifj. Noszky szavaival élve: „új néprajzi típus". Előtte ezt a népességet etnográfusok, szociográfusok nem írták le. Szabó Zoltán *Cifra nyomorúság – A Cserhát, Mátra, Bükk földje és népe* (Bp., é. n. [1938]) című művében nagy írói erővel, de nem mindig pontosan írja le ezt a sajátos új népelemet. Inkább az elkülönülést hangsúlyozza, s a keveredést kevésbé érzékeli. *A bányásztársadalom tagozódása* című alfejezetben a bejáró és a telepi, a helyben lakó bányászok csoportját, életmódját, mentalitását egyaránt jól jellemzi. Még értékesebb *A kolóniákra telepített bányász háza tája* címet viselő alfejezet anyaga, amelyben eredeti, másutt nem olvasható részleteket találunk a korai faházak, a kétoldalas kolóniaházak, a bejárati ajtók mellett elhelyezett „széntartó ládák", a közös kutak és közös sütőkemencék telepi világáról. Szól az újabb mintatelepekről (Chorin-telep, Horthy-telep), a tisztviselőknek épített villákról, a bányászlakások bútorzatáról stb. *A bányász családja* című alfejezet talán kissé egyoldalú képet fest a nők szerepéről, a családi élet negatívumairól, a beosztás hiányáról, a bányászok italozásáról stb. Valószínűleg van ebben túlzás, túlzott általánosítás és jó adag előítélet. A középosztály, a bányák értelmiségi elitjének a felfogását tükrözi a leírás, nem pusztán a szerzőét. Az 1920–1930-as évek sztereotípiái igen régi keletűek. 1791-ben már Hoffinger selmecbányai doktor is igen megrovóan sorolta a bányásznép italozását, a kocsmák nagy számát és az elfogyasztott szeszes italok éves mennyiségét, a bányászfeleségek mentalitását stb. (az eredetileg Bécsben megjelent műve magyar nyelven, Rákóczi Katalin fordításában: Hoffinger, Johann Georg a medicina doktora, császári királyi első bányaorvos a magyarországi Selmecbányán, a bécsi egyetem or-

vosi fakultásának, valamint a németországi természetkutatók császári akadémiájának tagja Különféle orvosi írásai. Első kötet. In Deáky Zita [szerk.]: *Felső-magyarországi orvosi helyiratok. Történeti-néprajzi források a 18–19. századból*. Budapest, 2004. 68–107.). Ifj. Noszky fontos adalékokat közöl a bányászcsaládok napi életrendjéről, időgazdálkodásáról, táplálkozásáról és annak hiányosságairól. *A bányász helyzete a társadalmi életben* című alfejezet itt-ott túlzásokat, tévedéseket is tartalmaz. Túlzás azt állítani, hogy a paraszt „úr"-nak nézte volna a bányászt, a kolónián élő nincstelent. A tehetős „iparos"-t igen. Az viszont helytálló, hogy az iparos és a szakmunkás (még a gyári munkás is) lenézte a bányászt. A bányász életpálya lépcsőinek és a házasodási kapcsolatoknak az ismertetése fontos közlés, a „közkultúra" intézményeihez való kapcsolódás bemutatása sajnos elég vázlatos. A *Szokások* alfejezet a bányatelepi népesség családi (társadalmi) és ünnepi szokásait ismerteti. Ezen érződik leginkább a néprajzi olvasottság hiánya. Tanulságos az a megállapítása, hogy a telepi bányász nem követi a népi mintákat, a közeli falvak népszokásait, inkább próbálja másolni a polgárság, a középosztály példáját (pl. fényképész az esküvő után). A bányatársulat ingyen adott hintót, kocsist az esküvőhöz és a keresztelőhöz. A temetést színesebbnek mondja. Említi a bányászzenekar részvételét, s a díszegyenruhába öltözött munkatársak testületi megjelenését. A halotti tor ritkán maradt el. Szól Prokop napjának munkaszünettel történt megünnepléséről. A társulat egy cipót és egy üveg bort adott minden bányásznak erre a napra. Egyéb szokásokról, hiedelmekről nincs tudomása, de újra megemlíti a szeszes italok szeretetét, Salgótarján éves alkoholfogyasztási adatait és a bányászok korai elhalását, alacsony átlagéletkorát.

A negyedik fejezet a vidék településformáit írja le, sajnos igen vázlatosan. Szól a régi, elhagyott, pusztuló kolóniákról és az újabbakról is. Ezen már nagyon érződik a sietség, hiányzanak a konkrét leíró részletek.

Az ötödik, összegzésnek szánt fejezet általánosságokat ismétel meg, nem tudja a dolgozat lényegi, új eredményeit tézisekben összefoglalni. Nem ad számadatokat sem, s itt-ott tévedéseket tartalmaz. Túlzás azt állítani, hogy Tarján „harmadrangú telepü-

léssé süllyesztette vissza" a korábbi járási székhely Füleket. Vasúti csomópont szerepe és zománcárugyára folytán fontos települése volt az 1920–1930-as évek Dél-Szlovákiájának. A „Rima" ipari szállításai a két háború között is a Bánréve–Feled–Fülek–Tarján vasúti vonalon történtek. E fejezetben a szenet „megszemélyesíti", aktív szereplővé minősíti. Valójában a bányavidéket az ipari kapitalizmus „hozta létre", az ipar szükséglete hívta életre.

Amint az a fentiekből is kiderül, a szárnyait bontogató tudósjelölt, ifj. Noszky Jenő jó stílusban megírt és világosan szerkesztett munkája nem egyenletes színvonalú, számos erénye mellett hibái is vannak. Ez utóbbiak ellenére a mű teljes terjedelemben való közlése mellett döntöttünk, mert ez mutatja meg eredeti arányait, s az 1930-as évek egyetemi szakdolgozati követelményeit. A tanulmány egyéb értékei mellett a salgótarjáni bányák és kolóniák életéről, a vidék társadalmáról szóló megfigyelések eredetiségét, a leírás megbízhatóságát és forrásértékét emeljük ki.

Az eredeti szakdolgozat egy rajzot (a csapás irányú pásztafejtés sematikus ábrázolása), négy fényképet és két térképet (a Gusztávtáró és a csókási lejtősakna üzemterve) is tartalmaz. Ezeket gyenge minőségük, reprodukálhatatlanságuk miatt nem tudtuk közölni. (Kihagytuk a szövegből a rájuk vonatkozó rövid hivatkozásokat is.) Ezért a kötetet a salgótarjáni Nógrádi Történeti Múzeumban őrzött archív fényképekkel illusztráltuk. Kivételt csak *A salgótarjáni Szent István-kőszénbányák* aláírású ábra képez, amelyet először, Liptay Pál eredetije után a *Magyarország és a Nagy Világ* (IV. 1868. 39. sz. 467.) közölt.

Végül, de nem utolsósorban köszönetet mondunk azoknak (a kolofonban név szerint is felsorolt) támogatóknak, akik ifj. Noszky Jenő fiatalkori művének kiadását lehetővé tették. Reményeink szerint a kötet megjelentetésével, azon túlmenően, hogy egy kiváló kutatónak emléket állítunk, a magyar bányászattörténetet és néprajztudományt egyaránt szolgáljuk.

HÁLA JÓZSEF
PALÁDI-KOVÁCS ATTILA

Bevezetés

Hazánknak, különösen régi épségében, a legfontosabb szénipari vidéke volt a salgótarjáni szénterület.

A legfontosabb pedig nem csak azért, mert egészen a háborúig ez vezetett a termelés dolgában (csak újabb időkben sikerült nagy versenytársának, Tatabányának túlszárnyalnia), hanem mivel a kitermelt mennyiség dolgában még ma is első helyen áll. Továbbá, mivel termelésének súlypontja a kiegyezés utáni nagy munkás évtizedekre esett, így hazánk modern állammá kiépítésében: ipari, közlekedési, anyagi fellendülésében oroszlánrésze volt.

Itt van tehát, továbbá a Sajó–Egervölgyben a kőszén, az ásványokban máskülönben elég szegény Palócföldnek kincse. Mégpedig ez nem afféle nibelungi kincs, amely csak viszályt, romlást okoz, hanem hasznos, jólétet és életet fakasztó vagyon. Kemény, folytonos munkával kell ugyanis ezt apródonkint a felszínre hozni, csak így ád kenyeret a vele dolgozó tízezreknek, s viszi előre közvetve az országot is.

A harmadik nagy palócföldi energiakincs a fiatalkorú lignitekben rejlik, de ezek még nem ismeretesek eléggé.

A salgótarjáni szénbányászat – ellentétben a tatabányaival, amely csak két községre szorítkozik, hasonlóan az Esztergom vidékihez és a Sajó-völgyihez vagy egercsehihez – nagy terjedelmű. Számos község területét öleli fel, de üzemi, adminisztrációs, forgalmi és históriai középpontja még Salgótarján ma is, amelytől a nevét kapta, habár szénbánya a város területén csak egy van jelentősebb már, de az is erősen kimerülőben van.

A salgótarjáni barnaszénbányászat területén kezdődött, itt virágzott fel a bányászat, amely azután a város területén levő telepek kimerülésével fokozatosan egyre távolabbi részekre húzódott fel a várostól. De a központi üzemvezetés, tehát a bányászat szíve, a városban maradt.

A salgótarjáni bányászat területe tehát az ÉK-i Magyarközéphegységnek a Mátra–Cserháttól északra lévő dombos vidék-

re esik. Zöme a Felső-Zagyva vidékén van, de átcsap az Ipolyvölgybe, sőt, kis részben a Tarna és Gortva folyócskák völgybe is.

A terület áttekinthetőség szempontjából – felhasználva dr. Noszky J. 1912. évi (14.) csoportosítását és a terület zömén bányászkodó Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. (12.) beosztását – a következő részekre tagolható.

1. Központi részlet: Salgótarján, Somoskőújfalu, Karancsalja, Lapujtő, Baglyasalja, Zagyvapálfalva községek területén. (Ma már jórészt lefejtett telepekkel.)

2. Keleti részlet: Inászó, Zagyvaróna, Salgóbánya, Vecseklő, Somoskő vidékén, a nagy Medves-plató alatt és oldalán. (Szintén jórészt már lefejtett telepekkel.)

3. Északnyugati részlet: Etes, Kis- és Sóshartyán, Ságújfalu, Karancsság, Szalmatercs és hozzájuk csatlakozólag Piliny, Liptagerge. (Jórészt mélyre süllyedt, vékony és északi folytatásukban még eléggé nem ismert telepekkel.)

4. Északi részlet: Karancskeszi, Karancsberény, Mihálygerge, Ipolytarnóc, Mucsiny, Csákányháza, Ragyolc területein. (Az utóbbi három átnyúlik a csehek által megszállt területre.)

5. Déli részlet: Mátraverebély, Márkháza, Kisterenye, Vizslás, Kazár, Mátraszele, Nemti, Homokterenye, Mátranovák és Nádújfalu területe.

6. A Mátra lába.

Mindezek nagy kiterjedésüknél fogva is változatos tájrészleteket ölelnek fel, ennélfogva a salgótarjáni szénterületen hegyek-völgyek, hol meredek, hol lankás dombságok, kimagasló vulkáni kúpok és platók, illetve mindezeknek többnyire erősen megkoptatott maradékai váltakoznak.

E tájakon a régi hatalmas erdőségeknek ma már csak kisebb része maradt meg. Az is leginkább a magasabb hegyrészletek tetején, a Karancs és Medves oldalain zöldellt. (A megszállott területre eső részeket a csehek kipusztították.) Így tehát a zöme szántóföld és legelő volna, de az ésszerűtlen erdőirtások helyén nagyon sok helyen kopár, vízmosásos, hasznavehetetlen terület alakult ki. Csupa vízmosás és vadvizes, gyorsan továbbharapódzó árok. Legfeljebb boróka és vadkörte nő meg rajta. Ezeket újabb akácültetéssel iparkodtak megkötni, de az is csak ott járt igazi eredménnyel,

ahol nagyobb gondot fordítottak rá, vagy ahol a talaj úgyis elég kövér volt.

Az idevágó fontosabb irodalmi forrásaink a következők.

1. **1822.** Beudant, François Sulpice: *Voyage minéralogique et géologique en Hongrie, pendant l'année 1818*. II. 38–58. Paris
2. **1859.** Wolf, Heinrich: Braunkohlen in Nordwest-Ungarn. *Jahrbuch der kaiserlich-königlichen geologischen Reichsanstalt* X. Jahrgang. *Verhandlungen der k. k. geologischen Reichsanstalt*. Sitzung am 11. Jänner 1859. 64–65.
3. **1866.** Göbl, Wilhelm: Geologische Aufnahme der Umgebung von Salgo Tarján (Ungarn, Neograder Comitat). *Jahrbuch der kaiserlich-königlichen geologischen Reichsanstalt* XVI. Band. *Verhandlungen der k. k. geologischen Reichsanstalt*. Sitzung am 24. Juli 1866. 113–114.
4. **1866.** Paul, Karl M.: Das Tertiärgebiet nördlich von der Matra in Nord-Ungarn. *Jahrbuch der kaiserlich-königlichen geologischen Reichsanstalt* XVI. Band. 515–525.
5. **1873.** Szabó József: A Salgó-Tarjáni Kőszénbánya Részvénytáraság bányászatának leirása. *Mathematikai és Természettudományi Közlemények* XI. 77–94.
6. **1878.** Hantken Miksa: *A Magyar Szent Korona országainak széntelepei és szénbányászata*. 289–294. Budapest
7. **1889.** Gretzmacher [Gyula]: A Salgó-Tarjáni „József akna" nevű bányamezőnek kifulasztása 1888. November 7-kén. *Bányászati és Kohászati Lapok* XXII. 6. sz. 41–42., 7. sz. 51–53.
8. **1893.** Társulati ügyek. III. Szakülés 1893. május hó 3-án. 2. Dr. Schafarzik Ferencz jelentését terjeszti elő salgótarjáni kiküldetéséről. *Földtani Közlöny* XXIII. 4–5. füz. 133.
9. **1894.** Andreics János: A salgótarjáni szénbányászat rövid ismertetése. *Bányászati és Kohászati Lapok* XXVII. 2. sz. 22–24., 3. sz. 37–39., 4. sz. 54–56., 5. sz. 68–69.,

6. sz. 86–87., 8. sz. 118–120., 9. sz. 137–138., 11. sz. 170–171., 12. sz. 190–191., 13. sz. 206–208., 14. sz. 222–225.

10. **1907.** Noszky Jenő: A salgótarjáni szénvidék. *A Kor* I. 8. sz. 268–270.
11. **1910.** Noszky Jenő: Jelentés az 1908. évben Gömör, Heves és Nógrád vármegyékben eszközölt részletes földtani felvételről. *A Magyar Királyi Földtani Intézet Évi Jelentése 1908-ról* (1910) 123–126.
12. **1910.** Gerő Nándor: A Salgótarjáni Kőszénbánya Részvény-Társulat Nógrádmegyei bányászatának ismertetése. *Bányászati és Kohászati Lapok* XLIII. 23. sz. 673–686.
13. **é. n. [1911.]** Farkas Pál: Nógrád vármegye népe. In Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Nógrád vármegye*. 137–171. Budapest
14. **1912.** Noszky Jenő: A Salgótarjáni szénterület földtani viszonyai. In *Koch-emlékkönyv. Koch Antalnak, a Budapesti Egyetemen a földtan és őslénytan tanárának negyvenéves egyetemi tanári jubileumára (1872–1912) írták tanítványai*. 67–90. Budapest
15. **1912.** Noszky Jenő: A Palóc Olimposz és környéke. In Lasz Samu: *Földrajzi olvasókönyv*. I. 195–205. Budapest
16. **1915.** Papp Károly: *A Magyar Birodalom vasérc- és kőszénkészlete*. 342–352. Budapest
17. **1916.** Noszky Jenő: A Mátrától északra levő dombosvidék földtani viszonyai. *A Magyar Királyi Földtani Intézet Évi Jelentése 1915-ről* (1916) II. rész. 364–375.
18. **1919.** Schréter Zoltán: Salgótarján környékének hidrogeologiai viszonyai. *Hidrológiai Közlemények* (in *Földtani Közlöny*) II. 1. füz. 82–102.
19. **1923.** Noszky Jenő: A Zagyvavölgy és környékének geológiai és fejlődéstörténeti vázlata. *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* XX. 60–72.
20. **1925–1926.** Szántay István (összeáll.): *Salgótarjáni almanach. (A Munka naptára)*. I–II. [Salgótarján]

21. **1926.** Noszky Jenő: A magyar középhegység ÉK-i részének oligocén–miocén rétegei: Az oligocén – a miocéntól való elhatárolás kérdése. *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* XXIV. 287–330.
22. **1926.** Vadász Elemér: *A szén és a petroleum multja és jövője*. Budapest
23. **é. n. [1927.]** Noszky Jenő: *A Mátra hegység geomorphologiai viszonyai.* A Debreceni Tisza István Tudományos Társaság Honismertető Bizottságának Kiadványai III. 1926–1927. 8–10. füz.
24. **1928.** *A salgótarján–szolnoki villamosvezeték*. Szolnok
25. **1928.** Dornyay Béla: *Salgótarján történetéhez*. Salgótarján
26. **1928.** Noszky, Jenő: *Führer durch oligo-miozäne Gebiet des Salgótarjáner (Nógráder) Beckens*. Budapest
27. **1929.** Dornyay Béla: *Salgótarján és a Karancs–Medves-vidék részletes kalauza*. Salgótarján
28. **1929.** Noszky Jenő: A magyar középhegység Schlier rétegei. (Adalékok a Schlier-kérdés megoldásához). *A debreceni Tisza István Tudományos Társaság II. (orvos-természettudományi) osztályának Munkái* III. 2. füz. 81–128.
29. **1930.** Noszky Jenő: A palóc föld és népe. In Farkasfalvi Imre: *Földrajzi olvasmányok*. In litt.
30. **1930.** Noszky Jenő: A Magyar Középhegység ÉK-i részének oligocén–miocén rétegei: II. Miocén. *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* XXVII. 159–236.

Természeti viszonyok

A salgótarjáni szénterület természeti viszonyait a maguk teljességében ismertetni ma még nehéz, sőt, lehetetlen feladat volna. Az ehhez szükséges irodalmi adatok és feljegyzések meglehetős csekély számban jelentek meg, illetve csak kismértékben és mennyiségben állottak rendelkezésemre a geológiaiakon és geomorfológiaiakon kívül. Magában Salgótarjánban is csak a legutolsó évtizedekben létesült egy meteorológiai megfigyelőállomás. Szórványos megfigyelések bizonyára máshol is voltak, de ezeknek az összeszedése jelenleg még a specialistáknak is nehéz volna.

Ugyancsak a biológiára, az állat- és növényvilágra, valamint elterjedésükre vonatkozólag is történt sok érdekes megfigyelés, amelyekből néhány meg is jelent. Ezekhez azonban nehéz hozzáférni, azért is az ún. összefoglaló munkák (pl. a vármegyei monográfia is) meglehetősen röviden, általánosságban végeznek ezzel a kétségtelenül nagy fontosságú tárgyrészlettel. Sőt mi több, ezek még meglehetős régiek is és így a mai szempontból már nem mindenben állják meg a helyöket. Ezért is kénytelen voltam itt ezek kikapcsolásával csupán a terület geológiai és szorosabban vett geográfiai, azaz geomorfológiai viszonyait kidolgozni.

A geológiai viszonyokra úgy összefoglaló, valamint részletmunkák már bővebben vannak. Annál is inkább, mert éppen a sok bányászati, mesterséges feltárás miatt, a bőségesen található természeteseken kívül is, ez a terület ebből a szempontból már régóta közérdeklődés tárgya. Ezt a felsoroltakon kívül még számos, kisebb terjedelmű, vagy speciálisabb munka, részlet is mutatja.

Úgy geológiai, mint paleontológiai szempontból számos új, nagy fontosságú adat került ki a vidék és környékének igazi locus classicusaiból.

Nagy fontosságú azon kívül az is, hogy éppen a bányászat révén, a tárnák, aknák, különösen pedig az újabb időkben a bánya-

művelés előkészítésénél oly gyakran és nagy mértékben alkalmazott elő-, illetve mélyfúrások által az itteni, nagy változatosságú és sokféle fáciesben kifejlődött közép-harmadkori rétegek összefüggőségét és a bazaltvulkánosságot tényleg és valósággal meg lehet állapítani. Mégpedig szinte kísérletileg, a geológiai megközelítések helyett, amiket a legtöbb esetben kénytelen az ember alkalmazni.

A terület geológiája

Sztratigráfiai viszonyok

1. A terület bázisát mint alaprétegek, a kristályos palák alkotják. Ezek ugyan a szorosan vett salgótarjáni részeken sehol sem bukkannak a felszínre, de a Karancs északi oldalán levő Sátorosikőfejtő andezitlakkolitjának bőséges és kizárólagos e nemű zárványai, valamint a losonci és balassagyarmati fúrások eredményei ezt mutatják (19.). Ezekben az intrakarbon, variszkuszi gyűrődésekben az ősképződményeken kívül a régibb paleozoos képződményeket is fel kell tételezni, erősen metamorfizálva.

2. A mezozoos és eocén képződményeket azonban, amelyek pedig délebbre megvannak, itt még nyomaiban sem észlelhetni. A legalsó oligocénből is (?) csak a balassagyarmati artézi kút alján, a kiscelli agyag alatt észlelt homokos képződményből kell ilyesféle terresztrikumra következtetni.

3. A ténylegesen kibukkanó, s így igazán számbavehető képződmények területünkön a középső-oligocénnel kezdődnek. Ide főképpen a budai kiscelli agyagokra emlékeztető fáciesű, foraminiferadús kifejlődések tartoznak, melyeket a nagy vetődések emeltek ki a rögek felemelt szárnyán: így Kis- és Sóshartyánnál, valamint a Karancs és Sátoros magas boltozata körül, amelyeket a felnyomuló lakkolitok alakítottak ki. Itt vannak az andezitekkel való érintkezések mellett azok a kontaktpala-képződmények, amelyeket Paul és utána a geológiai térképek is sokáig karbon korú kulm palának vettek (4.). Pedig e képződmény nem egyéb, mint ilyen keményre változtatott oligocén anyag (21. p. 298.).

4. A felső-oligocén (katti) rétegek alkotják tulajdonképpen a terület zömét, ahogy azt dr. Noszky Jenő újabb felvételei kimutatták (21. p. 288.), nem pedig a miocének, ahogy azt a bécsiek által használt „Mariner Sand und Tegelt" jelző, s miocénnek vett felvételek alapján készült térképeik mutatják.

A felső-oligocénben északon agyagokkal váltakozó, homokos fáciesű rétegek dominálnak, melyekben faunisztikailag is megtaláljuk az ún. slír vezérkövületeit, úgyhogy ezeket össze is tévesztették a miocén slírekkel (Ipolynyitra). Nyugaton is sok agyagréteg települ a homokkő közé. Ellenben a középső és keleti részeken a legjellemzőbb (az előbbiekbe fokozatosan átmenő) képződmény: a glaukonitos homokkő lép fel. Ez igen gyakran fej- vagy cipóforma konkréciókkal jellemzett kövületszegény homokkő, mely erősen partközeli eredetre vall (21. pp. 299–307.).

A többi fáciesben a kövület nem ritkaság, de itt csak a legfelső, cca. 30 méter szint gazdagabb kövületben, melyek a kavicsosabb, élénkebb vízmozgatást mutató rétegekben már a Horn–Eggenburgi-medence alakjaira valló kövületeket mutatnak, melyet az osztrákok az alsó-miocén típusának tekintettek. De a miocén alsó része már jól elkülöníthető, mert kétségen kívül jelentős diszkordanciával, paleogeográfiai változással, terresztrikus kifejlődésben jelenik meg.

5. A három emeletre és ezek mindegyikét két-két alemeletre osztott miocén tagok közül az alsó-miocén alsó szintje, az aquitáni alemelet széntartalmánál fogva szénterületünkön már praktikus szempontból is a legfontosabbak egyike.

Ennek képződményei a következők.

a. Legalul van a változó vastagságú (0–50 m) kavicsos-homokos komplexum (bányászati elnevezése *fekühomokkő*, illetve *fekükavics*). A salgótarjáni Meszes-hegyen például növénylenyomatos agyagbetelepülések, másutt veres-tarka agyagrétegek vannak. Az utóbbiak meleg, helyenkint sivatagszerű, lefolyástalan területre valló klimatikus viszonyok jelei. Ebben a rétegcsoportban néhány helyen Mastodon és Dinotherium maradványai találhatók. A déli részeken a kavics és homok rovására a tarkaagyag fejlődik ki erősebben, kivált a felső szinteken.

b. A következő réteget, az alsóriolittufás komplexumot, egy régi, ma már ismeretlen eredési hely riolitvulkánosságának hamuesője alkotja. Ez helyenkint a délkeleti részeken a széntelep közvetlen feküje. Pompás vezérszint többezer négyzetkilométer területen (5., 21., 30.). A riolittufás dácittufát (alsóriolittufát) a bányászok *fejírkő*nek hívják.

c. Az északi és középső részeken a riolittufára (amely helyenként elvékonyodik, sőt, ki is maradhat) kékesszürke agyag települ. Ez az igazi szénfekü. Benne az ipolytarnócira emlékeztető növénymaradványokat szedtünk Somlyóbánya meddőhányóin, s benne találták a sok Rhinoceros-, Mastodon-, meg ősteknős-maradványon kívül a híres *Prodinotherium hungaricum* Éhik nov. species, nov. genust mint a Dinotheriumok ősét. Sok helyen duzzadóagyag-természetű ez a képződmény.

d. Ezen felül az ún. *közelfekürétege*ken felül a következő rétegcsoportot a széntelepek és az aközti rétegek alkotják. Széntelep általában három ismeretes. Az alsót a bányászat *harmadik telep*nek hívja, a középsőt *második*, a felsőt *felső telep*nek, mert ilyen sorrendben kapják meg őket fúrás közben. A *harmadik telep*et Salgótarján közelében, a központi területen főtelepnek veszik, mert ott csak ezt tudják rendszerint fejteni. Ez a nagy bazaltplatók alatt a keleti részeken 3–4 méterig is kivastagodik. De sok lévén benne az agyag, a *Schiffer*, ahogy Salgótarjánban hívják, nem valami elsőrendű szenet ad.

A középső tájékon vékonyabb, 1–2 méteres volt (ti. a java részét már lefejtették), de jó minőségű, ellenben a nyugati részek felé elvékonyodik. Etesnél csak 50–70 cm, de minősége igazán kiváló, 5000 kalórián felüli.

Ez az alsó telep a délkeleti részeken (Mizserfa, Mátranovák) igen palás, úgyhogy egyelőre nem is használják fel. Itt az első, felső telep a jó, ott az a jó, tiszta szemű főtelep.

A középső telepet *congériás telep*nek is hívják a sok apró kagylóról, mely benne, vagy felette található, s ami a déli és középső részeken néhol 70–90 cm vastagra is kifejlődik, rendesen tisztátalan, azért ritka helyen fejtik, mert csak a konjunktúrás időkben lehet eladni.

A felső telep csak a déli és délkeleti részeken fejlődött ki jól, s így ez a praktikusan vett főtelep itt.

Kisterenye, Mátraverebély körül, a délnyugati részeken, megvan mindaháromtelep (ti. északon a felső kettő nem fejlődött ki), de elég vékony és sok helyt gyenge kalóriaértékű, mert palás.

Salgótarjántól északra az alsó főtelep egy fokozatosan kivastagodó homokkőpaddal két részre tagolódott szét, melynek következtében helyenként csak a felsőbbet szedték ki és csak később jöttek rá arra, hogy még alul is maradt a szénből, amit már nehezen, vagy nem is lehetett kiszedni.

A közti rétegek közül az alsó telep fedőjében egy érdekes és jellemző, s kb. 10–15 méteres, az alján barna sávos palás agyag van, amelyet *kanavász*nak neveztek el. A széntelep fölött közvetlenül pedig néha érdekes Teredo-féle kagylók fúrásnyomait találni. A *kanavász* felett kb. 10 m vastag laza, szennyesfehér, szürke homokkőpad következik, amely a középső telep jellemző feküjét alkotja.

A homokos-palás agyagban, a középső telep felett, de helyenként magában a telepben is, rengeteg Congeria van, amiről ezt *congériás telep*nek is nevezik. Más kövület is akad, például a csókási meddőhányóra felvezető sikló bevágásában cápafogakat találtak.

Majd újból homokkő következik, a felső telep feküjét alkotva, szemben az alsó telep feküjével, amely agyag, vagy riolittufa.

A felső telepben és a felette lévő homokos, majd agyagos rétegben is sok a Teredo, úgyhogy ezt *teredós telep*nek nevezték el, bár megesik az, hogy az alsó telep felett is vannak Teredok.

Ezek a tengeri, főként brakkos kövületek arra vallanak, hogy a feküben még tisztán szárazulati térszínen újból erőt vesz a tenger apró ingadozások alakjában, míg a telepek maguk erősen édesvízi, legfeljebb lagunás képződményekre mutatnak, például teknősök vannak benne Mátraszelén. Ezzel végződik is a terresztrikus aquitáni korszaka, s a következő már általános tengeri kifejlődést mutat.

6. Az alsó-miocén felső szintjének, a burdigáliai alemeletnek első rétegcsoportját a salgótarjáni szénterületre jellemző, vékonyan palásodó homokos márgapadok, a cardiumos palák alkotják.

Rétegösszetételük csak ritkán haladja meg a 20–30 métert. Jobbára félsósvízi kagylóknak, főleg Cardiumoknak kőbeleivel és lenyomataival vannak tele.

Erre aztán egy 40–50, de helyenkint, különösen észak fele, a többi rétegek rovására 100 m-re is kivastagodó, tisztán tengeri rétegösszlet, a pectenes homokkőcsoport települ. Egyes padjaiban a kevés más csiga- és kagyló- stb. fajokon kívül sok a francia burdigáliaira jellemző *Pecten praescabriusculus* Font.

Megjegyzendő, hogy a távoli vulkáni kitörésekre valló vékony riolittufa-rétegek megtalálhatók a széntelepekben is, kivált a középsőben (Nagybátony, Mátraszele), továbbá a pectenes homokkőben is (Salgótarján). Sőt, még a rá következő slírrétegekben is vannak bőven.

7. A következő miocén alsó szintjét, a helvéciai alemeletet itt az érdekes, nagy függőleges és vízszintes elterjedésű, agyagos-márgás, mélyebb tengerre valló slírrétegek (a bányászok szerint *echinoideás réteg*ek) képviselik. A déli régiókban, a Mátra hídjánál 400–500 m vastagságot is elérnek ezek (23. p. 36.), s hatalmas kiterjedésű, változatos fáciesű rétegcsoportozatot alkotnak. Salgótarján szorosan vett területén azonban csak egy pár, mélyre lezökkent vetődési árokban (Károly-akna szénmezeje, Pécskő) maradtak fenn, melyek faunisztikailag is szegényesek (28. p. 89.). *Magas fedőréteg*eknek is hívják őket, mert már itt több száz méteres fúrás stb. kell a széntelepek eléréséhez.

8. A helvéciai és a középső-miocén felső alemelete, a tortonai közé esik, de már inkább a tortonaihoz lehet számítani (mert helyenkint benne lajtameszek és hasonló faunájú kövületes tufák vannak) a nagy középső-miocén vulkánosságot (riolittufák és piroxénandezitek).

9. Ezeket és a fedőjükben transzgresszíve települő felső-tortonai lajtamészkőféleségeket csak a mátra–cserháti területeken lehet észlelni. Ide kell számítani a Karancs és a Sátoros amfiból- és biotitandezit-lakkolitjait és apofízáit.

10. A felső-miocén és az alsó- és középső-pliocén szintek területünkről, mely már ez időben szárazulat volt, s így csak pusztulás volt rajta, hiányoznak.

11. Csak a levantei emeletet képviselik a jelentékeny bazaltkitörések, illetve -áttörések gyér tufákkal és breccsákkal, de hatalmas, 40–50 m-t elérő lávatakarókkal és kráterkitöltésekkel. Elég sík, de csak pár méter vastagságú apofíza is észlelhető, de nagyon el lévén mállva, majdnem beleolvad a rozsdás színű homokkőkörnyezetbe.

12. A negyedkort (pleisztocén, dilúvium) a vékonyabb, vastagabb lösztakarók, illetve ezek roncsai képviselik. Benne jellemző apró csigákon kívül löszkonkréciók (löszbabák) is találhatók. A mamutmaradványok rendszerint az alsóbb részen levő kavicsos törmelékekben találhatók, amelyek tehát a mélyebb szintet képviselik.

13. A jelenkort (holocén, allúvium) a nagyobb folyók, patakok völgyeiben az ártéri hordalékképződmények képviselik jelentősebben. Továbbá azok a speciális kultúralluviális halmoknak, vagy rétegeknek nevezhető, sokszor jelentékeny kiterjedésű és vastagságú képződmények, melyeket a nagy ipartelepek salakhányói, különösen pedig a sok bányaművelet meddőhányói hoztak létre. Nem csak hegyoldalakat borítanak el, hanem sokszor egész kis völgyeket töltenek be. Ezekből azokat, amelyek már kiégtek, sok évtized múlva a növényzet is lassan-lassan hatalmába keríti.

Tektonikai viszonyok

Területünk szerkezetére elsősorban a törések, vetődések nyomják rá bélyegüket.

Két fő vetődési rendszer észlelhető itt főképpen. Az első az északkelet–délnyugat irányú, s a Magyar-középhegység fő csapásirányával parallel, kialakító hosszvető-rendszer. A másik az erre nagyjából merőleges, északnyugat–délkelet irányú, úgynevezett 22. horás, vagy keresztvető-rendszer. Ez utóbbiakat Salgótarján környékén a fővető-rendszernek hívják, mert ezek az uralkodók. Ellenben délen, a Cserhát és Mátrában a hosszvető-rendszer az uralkodó.

Ezek a vetők természetesen nem mind merev, nyílegyenes törésvonalak, hanem a föld kérgének csak nagyjából a fenti irányban haladó összetöredezései.

Korra nézve a hosszvetők a régebbiek. Poszt alsó-pannon időkre esik a fő kialakításuk, mert a Cserhát lyrceás rétegei még részt vesznek az ez irányú feldarabolódásokban. Ellenben a keresztvetők jóval fiatalabbak, mert ezek még a nagy bazaltplatók széttördelésében is részt vesznek, tehát poszt levanteiek (19. p. 65.).

A két fő törésirányon kívül vannak más irányú, kisebb jelentőségű, helyi törésvonalak is, például É–D-i Kisterenyén keresztül.

A két fő törésirány azután kombinálódva több helyen (Vizslás, Kazár, Nemti) egészen sakktáblához hasonló szerkezetet hoz létre, ami bizony nagyon megnehezíti a bányászatot.

A hosszvetők legnevezetesebbike az, amely Kisterenye nyugati oldaláról kiindulva átcsap a nagybátonyi Sulyomtetőn a Mátrába, amelynek mérete helyenkint több, mint 300 m. Erős ilyen hosszvető-rendszer van (kombinálva a keresztvetőkkel) Kisterenyétől észak felé és a délnyugati területeken, ahol ezek szabják meg a bányamezőket, ellentétben az északra levő, központi résszel, ahol többnyire csak a keresztvetőkkel kell számolniok.

Igen érdekes a Kazár, Mátraszele és Mátranovák északi oldalán húzódó nagy rendszer, mely nagyjából KÉK–NyDNy csapásirányúnak látszik. Jobban megvizsgálva és nagyobb térképre felrakva a hossz- és keresztvetők kombinációjának bizonyul. Igen erős, több száz méteres levetés ez, mert hiszen a fekü glaukonitos homokköve mellé, a magas fedő slír agyagjait telepíti közvetlenül.

A keresztvető-rendszer a középső és É-i régiókban hozza létre az erős, hosszú pásztákra tagolást. Ezekből nagyon erősek az ÉNy-i nyúlványokon levők Etes, Karancsság, Piliny és Nógrádszakálnál, ahol sok helyen a középső-oligocén agyagos márgáit hozza fel, a slír nagyon hasonló márgái mellé telepítve, úgyhogy ha a geológus nem veszi tekintetbe nagyobb területekre vonatkozólag a szerkezetet, a petrográfiai analógiák alapján nagy tévedésekre juthatna, mert itt a vetők által létrehozott szintkülönbség 4–500 méter is lehet. Ennél is, de a legtöbb, nagy határvetőnél is jól látni, hogy rendszerint nem egyedülálló hirtelen letörés, hanem több-kevesebb lépcsővel történik. Így például a somlyóbányaiban Inászó felé a nagy, 200 m-es letörés a keresztvágatban először apróbb letörésekkel lehajlásszerűen kezdődött, amit még követni is tudtak egy ideig a bányászattal.

A gyűrődésekből is találni némi nyomokat. Így a Mátra északi lábánál (23. pp. 79–80.), valamint az ÉNy-i feküterületen az oligocénben (19. p. 63.). A Karancs középső-oligocén palái is boltozatszerűen emelkednek ki a környezetből és a dűlésük is centrifugális a különböző helyeken. A felnyomuló andezitlakkolitok hozták létre ezt az érdekes, periklinális szerkezetet. De ezek a gyűrődések régiek, kisméretűek, nehezen nyomozhatók már ma, mert a rátelepülések, valamint a hatalmas törésvonalak miatt, amelyek természetszerűen a gyengén meggyűrt területeket is feldarabolták és nyomták rá bélyegüket, a lemérhető dőlésirányok legtöbbször az uralkodó töréseknek felelnek meg.

A terület fejlődésmenete – paleogeográfia

Területünk paleozoos, mezozoos korabeli viszonyairól az idevágó adatok hiánya folytán nem sokat tudunk. Legfeljebb a szomszéd területek analógiája és a környezetbe való beillesztése alapján kell következtetni (19., 23.) fejlődésmenetére. A Prinz Gyula (*Magyarország földrajza* I., Danubia, Pécs) által közölt érdekes elméleti ősszárazulat (Tiszia) részének kell tekinteni, amely az eocén végéig még a közvetlen környezetben is szárazulat volt, vagy ha volt is rajta tengeri ingresszió, ezt a közbejött denudációs szárazföldi időszak teljesen lepusztította.

A szorosabb értelemben vett barnaszénterület pozitív fejlődéstörténetét tehát a középső-oligocéntől nyomozhatjuk részletesebben. Ekkor indul meg az a hatalmas, délnyugaton Budapest környékén már előbb megkezdődött transzgresszió, amely az alföldi régi őspannon hegység és a régi, ma délnyugati felében alásüllyedt Vepor masszívuma közé ékelődő, kis geoszinklinális-féle medencesüllyedésben hatolt előre, hódítva és hatalmasan mély tengerrel borítva csakhamar a régi, többnyire kristályos alaprétegekből álló szárazföldi részeket.

A középső-oligocén korszaki kép elég egyhangú lehetett az aránylag egységes mélytengeri képződmények után ítélve.

Annál változatosabb lesz a következő felső-oligocén koré. Itt erős nívóingadozások vannak úgy a térben, mint az időben.

Helyenkint brakkos, sőt, édesvízi, tehát szárazulatra valló képződmények, szénnyomok, másutt elég mély vízre valló tengeri agyagok találhatók, s így szépen bizonyítják a változásokat.

A miocén itt igen feltűnő nívóváltozásokkal terresztrikus rétegekkel kezdődik, s így igen jól elválasztható az oligocéntől.

A miocén elején szárazulattá lett a salgótarjáni szénmedence. Területére a környező kristályos magaslatokról, főként az alföldi részekről rengeteg durva törmeléket hordtak le a torrensek. Így keletkezik a fekükavicsnak nevezett rétegösszlet. Ennek a korszaknak elég hosszú voltát jelzik a betelepült homokos agyag- (növénylenyomatokkal) és tarkaagyag-rétegek (a szubtropikus puszták nyomai).

Azután jön a hatalmas riolitos dácittufa-szórás, egy, a kitörési helyét illetőleg ma már ismeretlen, tehát az Alföld lesüllyedt és eltemetett pannon őshegységének letöredezési peremén keresendő vulkáni kitörések szórási terméke, melyet É felé a Veporig, K felé Miskolcig és ÉNy felé Szécsényig és Alsóesztergályosig feltalálunk a széntelepes csoport alján mint legideálisabb vezérszintet. Hiszen ez a kitörés egy időben és elég gyorsan ment végbe, mint az ipolytarnóci viszonyok mutatják.

A letelepült hatalmas és nagy kiterjedésű szénrétegek tanúsága szerint tekintélyes láp- és mocsárvilág fejlődött tehát a területen, ami a klíma nedvesebbre való válására vall, az előbbi, tarkaagyagos sivatagszerű korszakhoz viszonyítva.

A mocsárban kifejlődött vegetáció időnkint kisebb méretű, brakkos tengeri elárasztást szenvedett, ami a süllyedésre, azaz eusztatikus ingadozásokra vall az aquitáni folyamán. Közben azonban a riolitvulkánosság működése sem szűnt meg.

A burdigáliai folyamán a süllyedés intenzívebb és állandóbb lesz. Megszűnnek a szárazulatok. A széntelepeket előbb homokos elegyesvízi rétegek (cardiumos palák), majd tiszta tengeri homokok fedik el. A tenger nagyobb kimélyülésével aztán létrejönnek nagy elterjedésű és nagy vastagságú slírrétegek, amelyek átmennek a következő helvéciai korszakba is és mint egységes, mélyebb vízű tengernek üledékei mutatják csak igazán a miocén korszak jellemzőjének tartott nagy transzgressziót. Ez azonban csak helyenként áll meg, bárha errefelé tényleg elég nagy kiterjedésű volt.

A helvéciai végén, a tortonai elején kezdődik a területnek a déli részén a nagy piroxénandezit-kitörés, amelyet újból hatalmas riolittufa-hullás előzött meg.

A tortonai után területünk zöme szárazulattá lesz. Csak a levantei időszak bazaltkitörései hoznak ki újabb anyagot a föld mélyéből, amely azután mint hatalmas, kemény takaró, védőpajzsként szerepelt az addig megmaradt képződmények felett.

A pleisztocénben helyenkint elég erélyes löszképződés folyik, de a deflaciós pusztulás nyomai nem észlelhetők. Mindenesetre azonban a klíma szárazabb volt és így gyöngébb volt a növénytakaró is, mint ma, így a pusztulás intenzívebb.

A holocénben azután a klíma nedvesebbé válása erősebb növénytakarót, erdőket nevelt, amelyek a denudációs völgyek továbbharapódzását egy kissé meglassították és érettebb formákat kölcsönöztek nekik.

Geomorfológiai viszonyok

A területünk felépítésében szereplő területrészek, kisebb részletek geomorfológiai alkotása a következő.

1. A salgótarjáni központi terület. Ennek felépítő anyaga főképpen közepes keménységű fekühomokkő és lazább fedőanyagok, márgák és homokokból áll. Tehát mind könnyen pusztuló anyag, amelyeket a víz szelektíve esztergályoz ki. Így jönnek létre az érdekes, igen szeszélyes, látszólag rendszer nélküli hegy- és domboldalformák.

A kemény fekühomokkőből való részlet a hegyoldalon rendszerint meredek falú lesz. Ellenben ha lágyabb fedőrészlet is van benne, ami a vetőkkel sűrűn átszelt vidéken lépten-nyomon megesik, ekkor az lankás, menedékes formát ölt. A forma kialakításában a nyugatról jövő esőknek is hatást kellene gyakorolni a csapadékosabb oldal erősebb lemosásában, de ezt a rétegkeménység sokkal befolyásolja, mintsem hogy számba vehető volna.

A régi pleisztocén kori löszrétegek maradványai ellenben, amelyek a szélárnyékban, a dombvonulatok északkeleti oldalán keletkeztek, s maradtak meg, aránylag jobban befolyásolják ezeket a lejtőket.

A nagyobb völgyek itt már nem juvenilisek, hanem érettek, sőt, elaggott szakasz is akad közöttük helyenként. Sok helyen a völgyfenéken új bevágódás keletkezik a megújuló eróziós hatás következtében. A kisebb oldalvölgyek zöme ma is erősen felső szakasz jellegű, romboló torrens-számba jövő, vadvizes árkok csupán, amelyekben ha valamiképpen a védőtakarójuk megszakad, erős rombolást visz véghez a víz.

Egy-egy nyáron egyesek több méterrel is továbbviszik vízválasztójukat a hátráló erózió következtében. Ezeknek azután akácültetéssel igyekezett az ember gátat vetni, s ezért is számtalan ilyen zöld szalag vonul végig ott, ahol pár évtizeddel előbb csupa kopasz vízmosások voltak még.

Az itt szereplő pár kis bazaltkráter és résvulkáni kitöltés többnyire elrejtett és vékonyságánál fogva nem is jön számításba, kivéve a Baglyaskővár-hegyet a Károly-akna mellett. Itt a nagy slírlezökkenés közepéből a katlanszerű eróziós völgyteknőkben a víz bontotta ki az érdekes kis vulkáni kürtőt. A szénvidék formáiban ezután speciális jellegként sok helyen feltűnnek a méreteire nézve is sokszor feltűnő kultúralluviális bányahányók által alkotott dombformák a hegyoldalakon, illetve a völgyek fenekén.

2. A keleti és északkeleti területen azután a bazaltvulkánosság erősebb volta szabja meg a formák fő jellegét, legalábbis ott, ahol még le nem pusztította az erózió. Eredetileg ti., mint a nyomok is mutatják, az egész területet sok száz négyzetkilométeren egységes, összefüggő bazalttelep borította. Ebbe vágódtak bele azután a nagy, erőteljesen kifejlett eróziós völgyek. Ezek azután különleges suvadások révén igen intenzíven tarolták le az aránylag vékony, 30–40, maximálisan 60 méteres takarót, úgyhogy ma már ebből a két nagyobbikon, ti. a medvesin és fülekkorlátin kívül, amelyek elérik a 40 négyzetkilométer területet, a többiek, a Monossza, a Pogányvár, az ajnácskőiek, balogfalviak, terbelédiek stb. alig egypár négyzetkilométer terjedelműek. Több részük lepusztult, elhordódott már.

A bazaltplatók tehát alul lankásabban emelkedő, de az eróziós bevágódások által nagyon összevagdalt oligocén–miocén homokkő- és agyagrétegeken emelkedő takarómaradékok. A bazaltperem

oldala igen meredek és a suvadások sok helyt lépcsőket alkotnak rajta, sőt, még a fekütalapzat oldalain is.

A platók tetején érdekes és elég vastag löszféle eredetű agyag van, amelyen most az erdő lepusztítása után sovány legelők vagy még soványabb szántóföldek vannak.

Érdekes paleogeomorfológiai viszonyokat őriztek meg a bazalttakarók, illetve a bazaltvulkáni elárasztások itt, amint azt a salgói és a zagyvarónai bányászat kiderítette.

A pliocén végén fennálló eróziós árkos térszint, mely ti. a levantei időszak folyamán kialakult volt, a kiömlő bazaltláva kitöltötte.

Sajnos mindössze pár négyzetkilométer területen sikerült ezt a régi morfológiai térszint ily módon megkapni. Észak felé ugyanis már a széntelepek kiékülnek, vagyis itt már az erózió a széntelepeket is lehordta akkorra, s így itt már nincs szénbányászat.

A legszebb formákat, meredek hegyes kúpokat a nagy kitörési kráterek (Sőreg, Bagolykővár, Ajnácskő és Kissalgó) alkotják, vagy még inkább a feltódult tömzsszerű kitöltések. Az utóbbiak közt a 620 m nagy, kúp alakú Salgóvár-hegy igazán festői kimagasló forma Salgótarján tájképében.

Még érdekesebb a kis somoskői Vár-hegy a híres hajolt bazaltoszlopaival (a keleti részén), amelyek hajlását a kihűlési formákra (a külsőre merőlegesen hasadozott szét a kihűlő bazaltláva) lehet visszavezetni.

A bazaltvidék többi, főképp fekühomokkőből álló részei meredek falú, szaggatott dombvidéket alkotnak. Kisebb völgyei mélyek, nagy esésűek, juvenilisek, nagyobb völgyei ellenben a nagymérvű letarolás alkotta gyors feltöltődés következtében sokhelyt már szinte elaggott formákat mutatnak.

3. A szénvidék északi határán emelkedő Karancs és Sátoros magas horsztja és az ezt átütő nagy andezitlakkolitok képezik az igazi, már kissé magasabb, s így hegyvidékszámba is beillő formákat az elég alacsony területen. Ezért is a Karancs magas völgyeiben igazi hegyi patakok folynak szurdokokkal. Sok a puszta kőmeder, valamint vízesésféle, az áttöréses vulkáni részletek miatt, melyek egy-egy völgyben többször meg is ismétlődhetnek.

4. Az északnyugati nagy vetőkkel mélybe szakadt összekötő árok és a hozzá tartozó északi perem formái eléggé eltérnek a salgótarjáni központi részlettől, amelyhez voltaképpen szorosan csatlakoznak. Ez köti össze tulajdonképpen az észak-nógrádi (Ipolyon túli, ma megszállt terület) szénvidékkel, vagyis jelzi azt is, hogy a szénformáció kifejlődése régebben jóval nagyobb terjedelmű volt, mint ma látjuk. De azután a magasabbra került, horsztokról leerodálódott, s ma többnyire csak ott maradtak fenn a széntelepek, ahol a mélyebbre ható vetők mélyebb, védettebb szintbe hozták, illetve törték le.

Ezen a vidéken a sajátságos, nagy vastagságú slírmárgákból álló rétegek formaalakító jellege a lényeges. A lapos, lankás domblejtők és a furcsa, szeszélyes jellegű völgyek ezt tükrözik vissza. Ez utóbbiak juvenilis jellegét a bezúduló törmelék-felhalmozódás egészen megváltoztatja, úgyhogy egészen elaggott formájúakká teszi. Legtöbbször erősen hajló, lankás oldalú völgyek ezek, bár helyenkint vannak meredekebb oldalaik is. De az ilyet az alámosás alakította ki, vagy a széleken fellépő, régebbi képződmények.

Az északi perem, amely kiemelkedett részlet és laza fekühomokkövekből és agyagokból áll, már eltérőbb jellegű. Itt a völgyek is szűkebbek, a térszínformák is változatosabbak, mivel a szelektív erózió a különböző keménységű részletekkel különböző mértékben boldogult.

Északi peremén az ipolytarnóci völgyrendszer pedig a maga erősen feltárt riolittufáival, a kemény szénfekü konglomerátumaival, vetőivel stb. egy összevagdalt tömkeleg jellegét mutatja. Sok helyen a kanyonokra emlékeztet szurdokszerű bemélyedéseivel.

A slírárok északnyugati csücskén, Litke és Nógrádszakál között egy, az Osztrovszki-hegységhez tartozó és az Ipoly átfűrészelése által ide vágott kis részlet van, amely megint más jellegű, ti. magas, lapos vulkánikus takaró ez a slírrétegek felett. De már nagyon meg van kopva és belsejében is erősen fel van tárva az ívszerűen hajló, eróziós völgyekkel.

Mindezeknek a különböző területrészeknek formai és szerkezeti tekintetben is van egy érdekes jellemvonása, hogy bár a belső szerkezet erősen tördelt, még sincsenek igazi tektonikus vetődéses völgyei. Még az egyes kisebb szakaszokra is nehéz ráerőszakolni a

tektonikus bélyeget, mert bár látszólag beleesnek a fő vetők irányába (ÉNy–DK-i keresztvető-rendszer), de alaposabban megvizsgálva a geológiai helyzetet, nem a völgyben megy a vető, amelyet így kialakítónak vehetnénk, hanem azt keresztezve, vagy legjobb esetben vele párhuzamosan, de egy oldalon, például Salgótarján északi oldalán.

A legtöbb vetőről azt tapasztaljuk, hogy az erélyes, több száz méteres vetők keresztben szelik át a völgyeket, nem is egyszer anélkül, hogy azok irányán csak a legcsekélyebb változtatást idéznék elő. Mindezek a völgyek elég fiatal korára vallanak, amit különben a bazalttakarók által konzervált régi orográfiai és hidrográfiai részletek is bizonyítanak. Úgyszintén a meglévő nagy bazalttakarók, méginkább ezeknek a fiatal erózió által létrehozott lepusztulása, végül a löszképződés, illetve a lösztakarónak máris a legtöbb helyről való eltűnése is e tény mellett szólnak.

Bányászati viszonyok

A salgótarjáni barnaszénbányászat története

A salgótarjáni szénbányászat történetére vonatkozólag adatokat és feljegyzéseket már jóval régebbi korból közöltek egyes folyóiratokban, sőt, önálló munkákban is a múlt század vége felé. Így különösen Szabó József, Hantken Miksa, Andreics János (5., 6., 9.). Az újabb időkben is több munka jelent meg, melyek részletesebben foglalkoztak a területünkön történő bányászattal, így Gerő Nándoré (12.) és Papp Károlyé (16.). Ezek a munkák a háborúig terjedő időszak viszonyaival foglalkoznak, míg a háború alatti és háború utáni időkre és a jelenre is vonatkozólag a *Bányászati és Kohászati Lapok*ban találunk statisztikai adatokat. Felhasználtam továbbá a mai korra vonatkozólag a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. (S. K. B. Rt.) több tisztviselőjének, főképpen Harmat István ny. ig., Gerő János és néhai Eisele Ottó főmérnök uraknak szíves szóbeli közléseit, azonkívül 1930 szeptemberében Bauer Géza bányamérnök úr vezetésével 10 napon át volt alkalmam az ottani viszonyokat speciálisan tanulmányozni,

A széntelepeket már Beudant is ismerte és ábrázolta (1.). A salgótarjáni szénbányászat, mint ahogy azt Andreics (9.) és Gerő (12.) írják, egészen tisztes múltra tekinthet vissza, hiszen a széntelepeket már a XIX. század elején ismerték. A középső és keleti területek magasan fekvő, vastag telepeinek a kibúvásait a víz gyakran feltárja, a szenet kimossa. Az így kimosott széndarabokat alkalmilag fel is használták, de rendszeres bányászkodás még nem folyhatott, amit az irodalmi adatok hiányai is bizonyítanak.

Csak a XIX. század negyvenes éveinek vége felé indul meg az igazi fejtés, mikor egy kis rendszeres bányaművet létesített Moosbrugger Hyeronynus (Wéber Alajos mérnökkel társulva) Zagyván és Inászó-pusztán a br. Prónay Alberttől bérelt területen. Az úgy-

nevezett Mária-táró 7 láb vastag szénrétegét fejtették. A kibányászott szenet tengelyen szállították el, elsősorban a Tisza-vidékre, azonkívül a fővárosba. A környéken csak kismértékben talált eleinte fogyasztókra. (Volt tudniillik elég fa.) Kezdetleges fejtésmód és gyér fogyasztóközönség mellett természetesen csak tengődött így a bányászat kb. egy évtizedig. 1848-ban a kifejtett szénmennyiség 78 000 mázsa volt. 1859-ben új vállalkozók veszik át a bányát, Brellich János és Windsteig Gergely, de nagyobb lendületet adni ők sem tudnak neki. 1861-ben br. Prónay Albert Brellich Jánossal megalapítja a Szent István Kőszénbánya Társulatot. A társulat vezetői csakhamar belátták, hogy addig jelentősebb eredményt elérni nem tudnak, míg valamilyen módon vasúti összeköttetést nem létesítenek a fővárossal, mert a szénbányászat fejlesztése a tömegszállítás megszervezésén múlik elsősorban. Elhatározták tehát a főváros és Salgótarján vasúttal való összekötését. A szükséges tőke hiánya miatt azonban még sokáig nem valósulhatott meg a terv. A hatvanas évek közepén végre aztán dűlőre jutott a dolog, nekikezdtek a vasút építésének. Építés közben a társulat a Cs. Kir. Magyar Északi Vasúttársaság nevet vette fel, s a vonalat meg is nyitotta. De folytonos anyagi zavarokkal küzdött, s heroikus erőfeszítéseket vitt véghez, hogy a biztosnak látszó bukástól megmeneküljön. Végre is a magyar állam, mely a kiegyezés után újjászületett, jött segítségükre. Megváltotta tőlük a vasútvonalat, úgyhogy most már a társaság teljes erejét a bányászatra fordíthatta. A szerződés értelmében felvette a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. nevet 1868. augusztus 6-án és azóta szakadatlanul működik.

A szénbányászat volt tehát közvetlen megindítója a magyar állam vasútpolitikájának, s a Salgótarján–Budapest-i vonal az első magyar állami vasútvonal.

Az S. K. B. Rt.-nek természetesen sok küzdelmébe került még a bányászatnak a fejlesztése, hiszen magát a 3.000 000 forint alaptőkét is csak évek múltán sikerült összehoznia. Hát még mennyi baj volt amiatt, hogy képzett bányamunkásaik nem voltak. Hiányoztak továbbá a bányászathoz szükséges eszközök, munkáslakások, s ami a legnagyobb nehézség volt talán, hogy a Pest–Salgótarján-i vasútvonalon kívül minden vasútvonal idegen társaságok, magánosak kezén volt, ezek a maguk érdekkörébe tartozó

vállalatokat igyekeztek támogatni elsősorban, s díjszabás-politikájukkal a többieket letörni.

Az első évek küzdelmes volta mellett kitartó munkával sikerült az esztendőket nyereséggel zárni. Majd lassan tartaléktőkét gyűjtenek és új területek szénjogát szerzik meg. Izmosodott a társaság, s szénterületeit kikerekítette. 1888-ban az Etesi Szénbánya Rt. jogaival, 1896-ban a kisterenyei uradalom szénjogaival gyarapodott. Sőt, még a Zsil-völgy egy részének szénbirtokait is megszerezte 1894-ben. Megszerezte továbbá az esztergomi szénvidék bányáinak is a vezetését, sőt, közvetlenül a háború előtt Handlovára is kiterjesztette szénjogait, s így a nyitrabányai szénbányászat megindítója lett. Az utóbbit, mint a zsil-völgyit is, az elszakítás folytán elcsatolták tőle és az idegen megszállók nacionalizálták, illetve erőszakosan saját embereik befolyása alá vették.

A háború után pedig a Salgótarján közvetlen környékén bányászkodó szomszédos Északmagyarországi Egyesített Kőszénbánya és Iparvállalat Rt.-t is a maga érdekképviseleti körébe vonta. Racionalizálást hajtott végre, központi nagy üzemet rendezett be. Erre kényszerítette az erős bel- és külföldi verseny is. Az S. K. B. Rt. Papp Károly összehasonlítása szerint saját nógrádi területein 1910-ig 27 000 000 tonna szenet termelt ki.

Az Északmagyarországi Egyesített Kőszénbánya és Iparvállalat Rt. a salgótarjáni szénterület délkeleti részén (Nemti, Mizserfa) és Salgótarján mellett, Baglyas, Karancsalja, Lapujtő területén dolgozott. 1870-ben alakult mint a Minich, Hoffmann, Jaulusz cég alapítása. 1881-ben lett rendes, szabályos részvénytársasággá. Közép nagyüzem volt, 1925-ben olvadt be az S. K. B. Rt.-be. Termelése 1910-ig 8.700 000 tonna volt.

A háború után egyesült nagyüzemen kívül egy pár kisebb, közép- és kisüzem is volt, illetve van a területen. Így a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt.-nek vannak salgótarjáni vasgyári üzemét energiával ellátó bányái, a salgói tárók a Medves-plató alatt. Ez az 1867 óta dolgozó bánya csupán a vasmű gépei és munkásai számára termel. 1910-ig kitermelt szénmennyisége 3.900 000 tonna.

A többi kis bánya azonban együttvéve sem termelt 1910-ig félmillió tonnát. Ezek voltak: Mátranovákon a Solymosy Jenő-, Homokterenyén a Horváth Bertalan-, Andrásfalván a Hirschler-,

Mátraszelén a Pázmándy-féle, s még ezeken kívül több kisebb bánya.

A Mátraalján pedig a kincstárnak és Ochtinszky nevű vállalkozónak voltak kis bányái.

Az össztermelés tehát 1910-ig körülbelül 41.000 000 tonna volt az egész területen.

A háború nagy szénszükséglete hatalmas feladat elé állította és nagy erőfeszítésre sarkallta az itteni bányákat is. Az S. K. B. Rt. egyes bányáiban a termelés megsokszorozódik. Így az évtizedekre tervezett Somlyó-bánya szene alig másfél évtized alatt elfogy.

A szénbányászathoz szükséges munkaerő biztosítása végett a hadvezetőség felmenti a bányamunkásokat a katonai szolgálat alól. Igaz, hogy a bányákhoz köti őket, s katonai felügyeletet terjeszt ki rájok.

A háború közepén, 1916-ban keletkezik a Mátra tövén egy új, nagyobb közép bányavállalat: a Lipták-gyár, a mai Nagybátonyi Szénbánya Rt. Ez a jó konjunktúra ideje alatt felvitte volt már napi 100 vagon, illetve 1000 tonna termelésig is.

Ugyancsak erre a háborús időre esik a híres Rapp–Romhányi szénbányatársaság alapítása is, amelynek igazán palás szenét már 1916-tól szintén el tudták adni.

Az összeomlás, a forradalmak, meg a gyászos emlékű kommunizmus korszaka alatt, mely Salgótarján és vidékén csetepatékkal, cseh megszállással is kombinálódott, a termelés nagyon, de nagyon megcsökkent. A réginek a felére, időnkint csak a negyedére szállt le. Az állapotok máshol is hasonlóak voltak, mint nálunk, s így ez lett az okozója az 1919–1921. évi rettenetes szénhiányoknak az egész csonka haza területén, meg azután a következő pár év nagy szénkonjunktúrájának.

A nagy szénhiány visszahatásaképpen azután fellépnek a konjunktúra-bányák. Ezeknek az élettartama ugyan igen rövid volt, mivel 1925-ben legnagyobb részük megbukott. Nem csak a nagy vállalatok igyekeznek ugyanis minél többet termelve felhasználni a jó konjunktúrát, különösen a könnyen üzembe hozható bányák megnyitásával, s az elhagyott kisebb részletek, pillérek lefejtésével is, hanem egész csomó kis bányatársaság is alakult. Gomba módra

keletkeznek a bányák és akadnak vállalkozók, hogy a szénszükséget kihasználják.

Ilyen kis konjunktúra-vállalatok voltak a Laufe–Hábel-féle, amely a salgótarjáni régi Jakab-táró otthagyott, rosszabb pilléreit szedte ki a pálfalvai határban. Hasonlóak voltak még a Krudy testvérek tulajdonát képező bányák Szalmatercsen, Karancsberényen, a Mátra alatt Szuhán és Mátramindszenten. Nádújfalun Káldor és Bacsónak volt bányája, ami még ma sem szűnt meg. Ugyancsak ma is prosperál Mátraszelén egy nagyobbnak nevezhető bányavállalat, a Mátraszelei Szénbánya. Homokterenyén három kis bánya is volt.

Más, a megnyitásig el se jutott alapítások, kutatások, fúrások is voltak még. Alkalmi társaságok alakultak jól kereső korcsmárosokból, kereskedőkből és trafikosokból. Egyesek a magas fedőben keresnek szenet. Mások a feküt turkálják nagy igyekezettel, rendületlenül, pedig a szén kibúvásban felettük van. Hozzáértés nélkül, meggondolatlanul, egyesek sikerein felbuzdulva elhiszik a beugratásokat is.

Amikor a nagyvállalatok üzeme kiheveri a megszállás bajait, s a külföldi szén versenye is érezhetőbb lesz, a kis bányák java része nem bírja az iramot. A mátramindszenti állomáson évekig ott áll még a palás *tűzoltószén*. Egy dekányi sem fogy el belőle. El sem lopnak belőle egy lapátnyit sem, pedig a konjunktúra idején birokra mentek volna érte.

Az 1920–1923 közötti nagy tüzelőanyag-, illetve szénhiány okozta konjunktúra hatása alatt a nagy nehézségek ellenére is magához tér a bányászat. A termelés mennyisége csakhamar a legtöbb helyen eléri a békebelit, s a Szénbizottság megállapítása szerinti igen magas árakból a bányák hatalmas beruházásokat eszközölnek, új kolóniákat építtetnek stb.

A szanálás okozta pénzhiány ezt a nagy konjunktúrát kissé lejjebb szállította. A magasnak megállapított árakat nem tudják már fizetni az emberek. Kénytelenek tehát lejjebb szállítani, bár még így is a békebelinek több mint kétszeresét teszi ki. A fogyasztóipar pénzbősége csökkent, így a kereslet, illetve a fogyasztás is megcsökkent (átlag 20–30 %-kal), úgyhogy a termelés annak ellenére,

hogy a Mátra alatt új bányák nyílnak, mégis a békenívó alá süllyed.

Gerő Nándor (12. pp. 676–677.) felsorolja az S. K. B. Rt.-nek azokat a tárói t és aknáit, amelyek 1910-ig jórészben már kimerültek, s amelyek 1867 óta összesen közel 26.000 000 tonna szenet termeltek (lásd a mellékelt táblázatot). Ehhez kell venni még az Északmagyarországi Egyesített Kőszénbánya és Iparvállalat Rt. és más bányák termelését. Így az 1930. év végéig az össztermelés eredménye az egész területen a következő. 1910-ig: 41.000.000 tonna, 1911–1918: 12.800.000 tonna, 1919–1920: 1.200.000 tonna, 1921–1922: 2.400.000 tonna, 1923–1930: 12.000.000 tonna, összesen: 69.400.000 tonna. Vagyis az eddig kitermelt mennyiség mintegy 70.000.000 tonna körül jár. A feltárt és a reménybeli mennyiség pedig dr. Noszky Jenő megállapítása szerint a jobb, könnyebben hozzáférhető részekből, szintén van legalább ennyi. A mélyebben fekvő és gyengesége miatt eddig ki nem szedett vékonyabb telepek és palás szenek pedig még nagyobb tömeget képviselnek. Tehát nem lehet még ez idő szerint a salgótarjáni szén elfogyásáról komolyan beszélni.

A mai bányászat

A salgótarjáni bányászat az ottani rétegtani viszonyok miatt úgy a nagy külföldi szénbányáktól, mint a hazai nagy vastagságú eocén és oligocén telepeinken kifejlődött bányászattól eltérő és mondhatni egyedülálló helyzetben van. Mert itt a telepek vékonysága miatt, mint Gerő bányaigazgató úr kifejtette, az úgynevezett *vándorbányászat*ot kell űzni. Nagy területek alól kell kitermelni a szénanyagot. Ez egyrészt költségessé teszi a termelést, másrészt nagy feladatot ró a tervező és technikai személyzetre: a bányamérnöki karra. Hiszen maximálisan egy-két évtized csak az élettartama egy-egy bányaműnek, a legtöbbnél pedig csak pár év.

A geológiai viszonyok szerint ugyan három szénteleppel lehet itt is számolni. De elég távolságban lévén egymás felett, egységes művelettel ritkán lehet kifejteni őket. Azonkívül csak az egyik telep műrevaló. Csupán a déli részeken van néhány részlet, ahol egynél több telepet fejthetnek. Legjobban befolyásolja a művelést

a vetők elhelyezkedése és gyakorisága, melyek nem csak hogy meg szokták ölni a kis bányákat, hanem a nagyüzemeket is költséges előkészítő műveletekre kényszerítik.

Kerület	Bánya	Működési időszak	A kitermelt szénmennyiség (q)
Tarjáni	Jakab-táró	1867–1873	
	Auguszta-táró	1867–1873	
	Antónia-táró	1867–1873	
	József-táró	1867–1873	
	Emma-akna	1870–1874	
	Új-akna (együtt)	1873–1882	19.418.248
	József-akna	1880–1895	16.131.719
	Forgách-akna	1883–1907	17.919.554
	Károly-akna	1890–1910	25.956.307
Inászói	Ó-László-táró	1873–1879	4.095.206
	Rezső-táró	1874–1879	2.986.828
	Mária-táró	1874–1882	5.388.089
	László-táró	1878–1901	22.030.681
	Zichy-akna	1881–1896	21.239.751
	Király-táró	1883–1905	14.732.128
	Ferenc-akna I.	1890–1909	
	Ferenc-akna II. (együtt)	1908–1910	32.058.931
	Lajos-táró	1890–1910	27.867.428
	Gusztáv-tárók	1891–1910	23.320.342
Pálfalvai	Frigyes-akna	1895–1909	13.865.388
	Amália-akna	1898–1909	8.474.717
	Alsópálfalvai tárók	1908–1909	621.637
Mátranováki	Károly-táró	1907–1909	
	Kutató-táró	1907–1908	
	Ferenc-táró	1907–1909	
	Auguszta-akna (együtt)	1909	1.342.261
Az összes termelés			257.949.250

A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. széntermelése 1867 és 1910 között

A telepvastagság váltakozása (40–60 cm-től a 3 m-ig) fontos tényező a művelésnél.

A régebbi bányaműveletek itt is a magasra emelt horsztokon, a völgyek talpa fele jóval egyszerűbbek voltak.

Így az Inászón és a Salgótarján északi oldalán lévő völgyekben, ahol a vízmosásokban és árkokban a kibúvások révén rájöttek a szénre, elegendők voltak a legprimitívebb táróművelések. A kibúvás után menve a dőlésben felfelé, egészen a határvetőig, megkapták a telep elérhető határát. Erre a fővágatra merőlegesen, tehát a csapásirányban, hajtották az alapközlét, illetve a vele párhuzamos keresztvágatokat. Ezekből azután oldalvágatokat hajtva, a bányamezőt meghatározott nagyságú (50–60 m) téglalap, vagy négyzet formájú részletekre tagolták fel. Azután a legtávolabbi részektől kiindulva visszafelé haladtak a szénpillérek leművelésével, kiszedésével.

Természetesen ma is ezt az alapelvet igyekeznek követni, amennyire csak lehetséges.

A modern bányaművelés két fő részre oszlik, úgymint kutató és előkészítő munkálatokra, azután a tényleges szénkitermelésre. Az utóbbi kategóriába a következő munkálatok tartoznak: 1. feltárási, 2. elővájási és 3. tényleges lefejtési munkálatok. Lássuk tehát ezeket!

1. A kutatás rendszerint geológiai felvétellel indul meg, melynek célja a produktív területek határainak és a főbb törésvonalaknak megállapítása. Főképp az utóbbiak figyelembevételével kell telepíteni ugyanis a fúrásokat.

2. A geológiai kutatás után következik a bányászati, melynek fő tényezője a megfúrás. A geológus által kijelölt pontokon megfelelő kisebb-nagyobb gépi, vagy kisebb mélységekre emberi kézzel hajtott, úgynevezett kézi fúróberendezésekkel 5–30 m lyukakat mélyesztenek a föld kérgébe. A vízöblítés, vagy a kézi fúróknál a felhúzott csigafúrók által felhozott anyagból állapítják meg a különböző rétegeket, illetve azok vastagságát. Ennek révén győződnek meg a széntelep meglétéről a területen, továbbá a vastagságáról (az adatok középarányosát véve). A felhozott szénpor elemzéseiből pedig a telep minőségéről. A szén magassági kótáiból állapítják meg a tervező bányamérnökök a telep pontosabb elhelyez-

kedését, esetleges zavarait, s ezek figyelembevételével csinálják meg a bánya üzemtervét. A produktív terület nagyságát és a kihozott középvastagságból (megfelelő korrekciókkal) állapítják meg a valószínű szénkészletet, amelynek kitermelhetése a hasznosítási, üzleti számításoknak bázisa. Például 800.000 m^2 á 0,8 m: 6.400.000 tonna, levonva a kiékelődésekre stb. 20–25 %-ot.

Mindez elég hosszadalmas és költséges munka, kivált, ha több száz méteres mélyfúrásokról van szó.

Miért is inkább a magasabban fekvő teleprészeket iparkodnak kikeresni és művelés alá venni. A mélyebben fekvő marad a következő nemzedéknek, mely a fejlettebb technikájával és a szükség által is kényszerítve meg fog birkózni ezekkel is.

A megfúrt területen helyenkint, ha a fúrásokkal valami baj van, kutatóaknát, vagy -tárót is kell létesíteni, például a szénminőség és a fekü- és fedőviszonyok pontosabb megállapíthatása végett.

Ha a fúrások eredménnyel jártak, kezdődik a megállapított üzemterv alapján a feltárás.

Magát a bányát, illetve a bánya száját rendszerint az összetartozó szénpillérek közepébe, súlypontjába teszik a szállítás miatt. A vízvezetés szempontjából azonban ügyelni kell arra is, hogy a legmélyebb ponton legyen ez.

A feltáróvágatot – ez tulajdonképpen a meddőrétegekben hajtott alagútféle – a külszínről hajtják a telepre. Ez többféle lehet a telep helyzete szerint. A völgy talpa felett a hegy-, illetve a domboldalakon egyszerű tárókkal dolgoznak. A mélybe süllyedt telepeknél pedig függélyes, vagy ha a mélység nem túlságosan nagy, cca. 100 méterig lejtősaknával dolgoznak.

Ha a feltáróvágat elérte a telepet, megcsinálják a fő szállítóvágatot: azaz alapközlét, amelyen a szállítást bonyolítják le a bányanyílás felé mindaddig, amíg a műveletek folynak. Vele párhuzamosan hajtják a légvágatot a szellőztetés biztosítására. A szellőztetést bent a bányában bizonyos irányokban elhelyezett elzáró ajtókkal is szabályozzák, helyenkint bizony gépekkel is.

A feltáróvágattal megnyitott szénpillért *feltárt szénpillér*nek nevezik. Egy ilyen pillérre rendesen csak egy ilyen feltáróvágatot hajtanak, kivéve ha rétegzavar, nagyobb csapásváltozás áll be. Vagy pedig, ha mint a Somlyónál volt (Táróbánya), a hosszúra

nyúlt pillérben a föld alatti szállítást, illetve fenntartási munkákat meg akarják könnyíteni.

A telepet elérve lehetőleg magában a szénben hajtják tovább a feltáróvágatokat. Ezzel befejeződik a feltárás munkálata, s megkezdik a fejtésre való előkészítést.

3. Az elővájás, vagy fejtésre való előkészítés magában a szántelepben hajtott vágatokkal történik. Mégpedig alulról felfelé, a dőlésirányban, hogy a vízlefolyás biztosíttassék. Ezek után a keresztező-, osztóvágatokat hajtják ki, amelyek segítségével a bányamező megfelelő részletekre tagolódik.

Ezeknek a munkálatoknak a fő célja az, hogy kellő mennyiségű munkahely álljon rendelkezésre. Vagyis hogy a termelési kvantumot a szükség esetén, például a téli főidényben, szükség szerint növelni tudják. Az elővájás azonban mindenkor a később követendő fejtési mód szerint alakul ki, s csakis azon munkálatokat lehet elővájásnak tekinteni, amelyek a még érintetlen pillérekbe hatolnak bele, s így egy oldalról sem érintkeznek a már termelő vágatokkal. Így feltétlenül elővájásnak kell tekinteni az alapközléket, a lefelé haladó siklókat, a fölfelé menő ereszkéket, a légvágatokat, meg az osztóvágatokat is, ha azok hajtása szénben történt. Az elővájást a telep vastagsága szabja meg. Vastag telepben (2 m felül) minden esetben keskeny méretben hajtják. Vékony telepben azonban, különösen 1 m-en alul, olyan kiszélesítéssel a szénben, hogy a vájatból magából kikerülő *utánvét* is beférjen. *Utánvét*nek nevezzük a szén fedőjéből, vagy a feküjéből kiszedett anyagot. Ez arra szükséges, hogy a vájat megfelelő vastagságú legyen a szállítás akadálytalan lebonyolítására. Például egy 80 cm telepben, mivel a *csille* (azelőtt *kutyá*nak is hívták) maga is magasabb, meg embereknek, esetleg *lovak*nak is kell ott járni, még vagy 60–80 cm meddő is kiszedendő.

Az említett elővájatokon kívül, a fejtésmód minősége szerint lehet jóval több elővájás is, főleg az omlasztó pillérfejtésnél, mikor az elővágatokkal kell az egész bányamezőt csaknem szabályos kockákra felosztani (dőlés irányában hajtott feltörésekkel).

4. Az ilyen módon felosztott bányamezőn befejeződik az előkészítés, s most már következik a fejtés, ami tulajdonképpen a szenet adja.

A Salgótarjánban alkalmazásban lévő fejtésmódok a viszonyoknak megfelelően üzemenként változnak. Nagyjából mégis a következők szokásosak. 1. Az *omlasztó pillérfejtés*, 2. a *haladó pásztafejtés*, végül 3. a kettőből adódó *kombinált fejtés*.

Vastag telepeknél, ahol a *talpduzzadás*nak nyoma sincsen, kivétel nélkül az omlasztó pillérfejtést alkalmazzák. Ez a fejtésmód abban áll, hogy az elővájásokkal sakktáblaszerűen kockákra osztott bányamezőt a legtávolabbi pontjain kezdve főleg dőlés mentén telepített munkahelyekkel támadják meg. A szenet kiszedik, s maguk mögött törésbe engedik a fedőt, vagy főtét azáltal, hogy a kitámasztásra szolgáló ácsolatot kiszedik, *kirabolják*.

A haladó pásztafejtést és a kombinált fejtést vékony telepeknél alkalmazzák. Ahol nagy a *talpduzzadás*, ott az egyszerű haladó pásztafejtést, ahol mérsékeltebb, ott főképpen a kombinált fejtést alkalmazzák. A *talpduzzadás* az a jelenség, mikor a feküanyag megnedvesedik, és plasztikussá válik. Egyszersmind meg-, illetve felduzzad, úgyhogy a kihajtott vágatnak talpa rövid időn belül felemelkedik. Ezért ismételten utána kell szedni a feküt, hogy a vájatot fenntarthassák, ami természetesen emeli a költségeket. Magát a jelenséget ma sem tudják teljesen megmagyarázni, de általában az a nézet uralkodik, hogy a plasztikussá vált feküagyagot a vájat oldalnyomása préseli ki a szén alól, s így a vájat alján, ahol szabad hely áll rendelkezésre, felduzzad.

A haladó pásztafejtés a *sikló* vagy *ereszke* feltöréséből indul ki és a csapás mentén halad a határ felé. A munkahelyek többnyire lépcsőzetesen vannak egymás fölött, azonban néha egy vonalban, frontszerűen fejtik a telepet.

A kombinált fejtés lényege a haladó pásztafejtéstől abban tér el, hogy a szénben kiszélesített elővájásokkal pillérekre osztott bányamezőt a pillér határa felé pásztaszerűen, visszafelé pedig omlasztópillér-szerűen fejtik.

A fejtésmódok alkalmazása tehát a helyi viszonyoktól és az üzemi szükségességektől függ. Legolcsóbb és üzemforszírozás esetén a legkiadósabb a haladó pásztafejtés. Azonban realitás szempontjából a másik kettővel lehet a legtöbbet elérni.

A fejtéssel kapcsolatban kell megemlékezni a *réselés*ről is, ami tulajdonképpen a szénnyerésnek az alapja is. Ez abban áll, hogy a széntelepet, amely a salgótarjáni medencében rendszerint egy réspaddal, vagyis pár centiméteres vékony agyagbeágyazással két részre van osztva, a vájár csákánya segítségével (60–80 cm mélyen) *beréseli*, bevágja, s az így aláréselt teleprészt vagy lefeszegeti, vagy lerobbantja, aszerint, hogy miként lehet nagyobb eredményt elérni.

Ezek a főbb elvek, amelyek a salgótarjáni bányászat üzemeiben irányadók. E sémától eltérések is lehetnek a helyi viszonyok szerint, például mikor a rétegek hajlása megváltozik, mikor a csapásiránnyal párhuzamos, egyenes vágatokat ugyancsak meg kell görbítgetni, hogy a vízlevezetéshez szükséges nívófelületeket megkaphassák.

A modern bányaüzem tehát elég komplikált műveletek sorozatából áll. Ezek szemléltetésére nézzük meg a Salgótarján déli végén újabban nyitott Papp-tagi lejtősakna viszonyait. Az akna belsejének megszemléléséhez engedély kell természetesen, amit az igazgatóság szokott megadni.

Már jóval 6 óra előtt gyülekeznek az első szenelő műszak bányászai az ún. *rendelő*ben. Itt a *főaknász*, aki bennünket is kalauzol, előbb a munkásoknak, illetve munkáscsoportoknak, a *bandá*knak kiadja a rendelkezést. Megkapják azt a bizonyos ellenőrző kerek számozott rézlapot (a *blaskát*), amit kijövetkor vissza kell szolgáltatniok. Ezzel indulnók is befelé. Az akna szája előtt maradt társaik *Jó szerencsét!* kívánnak nekik. (Ilyen itt a német *Glück auf!* magyar formája.) Utánuk azután mi is indulunk lefelé egy-egy élénken világító *karbid-* (acetilén-) *lámpá*t szorongatva kezünkben. Biztosító lámpára nincs szükség, mert a homokos fedőrétegek miatt a terület legnagyobb részén nyoma sincs a bányalégnek. Csak a délkeleti részeken találni pár helyen, ahol az természetesen igen mérsékelten kifúj egy pár résen. De ezt meg is gyújtja és szalonnát süt rajta az ügyes *hevér*.

A bánya száját a felső laza rétegekben kiboltozták cementtel vagy betonnal, azonban már beljebb csak egyszerű *ácsolat* van, hogy a tetőt és oldalt alkotó kőzetek be ne dőljenek. Ez az *ácsolat*, mely két oldaltámasztó cölöpből és az őket felül összekötő haránt-

gerendából áll, sűrűn egymás mellett foglal helyet. Csak ott ritkul meg, ahol a kőzet szilárdsága nagyobb, s így kevésbé kell félni a beomlástól. Ahol szükséges, a köztük levő tért is berakják, belécezik, vagy bedeszkázzák az ún. *bélésfá*val.

A vágat talpán kettős sínpár halad végig. Ezen mennek fel és le a végtelen kötélre akasztott üres, vagy szénnel telt *csillé*k. Ügyelni kell, hogy a drótkötél kopását, rongálását akadályozó fahengerekbe, vagy a csillefogó készülékekbe bele ne botoljon az ember. Ezért az egyik oldalon külön oszlopokkal elrekesztett gyalogjárót szoktak létesíteni. Az ácsolatok közül itt-ott, ahol víztartó réteget vagy repedést szel át a vágat, valóságos eső csorog le. A ritkább ácsolatok között pedig látni lehet az egymásra következő homokos-agyagos rétegeket. Visszanézve az akna nyílása egyre kisebbedik, már alig látszik, de még mindig megyünk lefele. A talp aljába vágott kis oldalcsatornában az összeszivárgó víz csörgedez le mellettünk, másik oldalt pedig az ácsolat cölöpeire szerelt vízvezeték kábele, s a földre fektetett csővezeték (ezen nyomják fel a szivattyúk a vizet) haladnak.

Végre leérve, elénk villannak a szállító, s szakasz munkásainak lámpái, akik az akna végén, a felmenő csilléket erősítik a drótkötélre és kapcsolják le az üreseket.

Innen a kereszt irányban haladó alapközlén megyünk tovább egy darabon. Majd az egyik feltörésben odaérünk a tulajdonképpeni munkahelyre. Az osztóvágatban már meggörnyedve is alig tudunk megállni, úgyhogy helyenkint guggolva jutunk csak oda a *réselő*khöz.

Itt megértheti az ember, hogy milyen jelentősége van a *Jó szerencsét!* kívánságnak. Mert ahhoz a munkához, amit a *vájár*, illetve a *banda* végez az imbolygó lámpafénnyel gyéren megvilágított munkahelyen, igazán szerencse kell. Hiszen olyan bizonytalan az alacsony, hézagos ácsolat, hogy bármelyik pillanatban agyonnyomhatja a meginduló föld az ott dolgozókat.

A *bandá*hoz, amelyik ott dolgozik, rendesen hat személy tartozik. Vezetője, a *vájár*, egy öregebb, tapasztaltabb ember. Helyettese a *segédvájár*. Aztán van egy-két *lapátoló*, a többi *csillés*. Az utóbbiaknak a szén elszállítása a dolguk a szállítóvágatig, ahol már ló-, vagy kötélszállítás van.

Az egy-egy *siklóhoz* tartozó munkahelyek és az ott dolgozó *bandá*knak állandó és felelős felügyelete az *aknász*ra (*Steiger*) van bízva, akinek egyszersmind ellenőriznie kell a biztonsági rendelkezések betartását is, mert a könnyelmű bányásznépség arra nem sok súlyt helyez. Időpocsékolásnak tartja, amely miatt kevesebbet keres. Az *aknász* adja ki nekik a robbanóanyagokat, a szükséges ácsolathoz a faanyagot, illetve utalványt és ő ügyel fel a munkára is.

Több *aknász* felett áll a *főaknász*, akinek már számadási kötelezettségei is vannak. Az idősebb, tapasztaltabb *főaknász*oknak *bányamester*i címet szoktak adni, de munkakörük ugyanaz marad. Legfeljebb már a mérnökök munkáját is megkönnyítik, előkészítik.

A felmérést, amely rendesen minden mozzanatot rögzít a bányában a külszínhez viszonyítva, a nagyobb bányáknál külön központi mérnökség szokta végezni. Kisebb bányáknál, amiket csak altiszt vezet, erre külön kell bejáró mérnököket alkalmazni, akik egyúttal ellenőrzik is az egész bányatechnikát.

A bánya előkészítési, aknamélyítési stb. munkáit természetesen a legügyesebb és leggyakorlottabb speciális munkásokkal végzik, akik (bár szintén *akkord*ban dolgoznak, tehát a munkateljesítményt és nem a munkaidőt fizetik ki nekik) jóval többet keresnek, mint a *vájár*ok és *segédmunkás*ok, hiszen munkájok is nagyobb fontosságú. A napszámosok stb. fizetése rendszerint nem *akkord*, mivel munkájok eredménye nem mérhető meg oly könnyen, mint a tényleges bányászoké, akik ügyességük, kitartásuk szerint váltakozó munkateljesítményt váltanak ki, s így keresetük is e szerint ingadozik. A szorgalmas, munkabíró embernek ugyancsak előnyt jelent az, ellenben a restnek és gyengének bizony hátrányt.

Az üzemvezető mérnöki karon kívül természetesen szükséges az előbb említett, kitanult, ügyes altiszti kar, amelynek közvetlen felügyelete alatt és felelőssége mellett dolgoznak a bányászok. Ezért is az *aknász*ok állandóan velük vannak lenn a bányában és műszakonként váltják egymást. A mérnök csak időszakonként néz le a bányába ellenőrzés, bányabejárás céljából, mely utóbbi rendszerint a hónap végén történik, amikor hivatalosan átveszi a telje-

sített munkát, aminek alapján aztán megtörténik a kereset elszámolása.

Azonkívül vannak még külön ún. *urasági alkalmazott*ak (havi, vagy napidíjjal), gépészek, lakatosak, kovácsok és villanyszerelők, légvezetők és egyéb felvigyázók, különböző speciális munkakörrel. Úgyhogy egy ily nagyvállalat technikai üzeme is eléggé bonyolult.

A munkahelyen éppen *réselés* folyik, ami abban áll, hogy a szénréteget kettéosztó agyagos közbetelepülést csákány és hegyes vasrudak segítségével 3/4–1 m mélységig bevájják. Ha a *fedő* nyomása elég nagy, akkor a *réspad* feletti szénréteg a ránehezedő nyomás következtében, mivel más a struktúrája, elválik, illetve letöredezik, lereped. Ha a nyomás nem elég nagy, akkor már komplikáltabb a dolog, mert csákánnyal, vagy robbantással kell repeszteni. Ma ez rendszerint robbantással (*lövés*sel) történik. A fedő és a szén határán 1–1,20 m mélységig lyukat fúrnak, amelybe gyengébb robbanóanyagot tesznek. A gyújtózsinórt meggyújtva biztos helyre távoznak, míg a robbanás meg nem történik, s a gázok feszítő ereje véghezviszi azt, amit emberi erő nem tudott.

A *lövés* után a *bandavezető* óvatosan indul a már oszladozó füstfelhőben megnézni az eredményt. Hogy nem volt-e túl erős a töltés? A szén elég darabos maradt-e, vagy pedig csak poros *aknaszen*et talál? Mert az bizony nagy különbség. A bányavezetés a *darabos szén* termelését forszírozza. Nem csak utasítással, hanem nagyobb bérrel is arra ösztönzi a bányászokat, hogy minél több *darabos szen*et igyekezzenek termelni. A *lapátoló*k tehát gyorsan nekilátnak a válogatásnak. Először a *darabos szen*et rakják be, azután az *aknaszen*et hányják be egy másik csillébe. A megtelteket a csillések kitolják az osztó végéig, s helyökbe üres csilléket hoznak. A *réselés*nél kikerülő palát lehetőleg berakják olyan helyre, ahonnan a szenet már kiszedték, hogy mennél kevesebb meddőanyagot vigyenek csak ki a bányából.

A széntermelésen kívül a *banda* munkakörébe tartozik a további sínfektetés és a munkahelyet biztosító ácsolat továbbfejlesztése. Ezeket jól meg kell csinálniok, mert ha hanyagok, az ellenőrző *aknász*, vagy *főaknász* újracsináltatja velök, vagy megbírságolja őket. Így aztán nem mindegy az, hogy hogyan dolgoznak, mert a

kapott fizetés nem csak attól függ, hogy egy műszak alatt 8 vagy 10 csille szenet termeltek, hanem attól is, hogy a mellékmunkákat jól végezték-e.

Tehát mindenkinek igyekeznie kell gyorsan és jól dolgozni, mert bármelyikük hanyagsága visszahat a többire is. Ezért a meg nem felelőket ki szokták zárni a *bandá*ból.

A kitermelt szenet, szenen kívül a meddőt, az ácsolat és sínfektetés folyóméterei t külön-külön szokták díjazni, illetve számba venni munkaátvételkor. Azonkívül a vezetőség igyekezik lehetőleg kiegyenlíteni a munkahelyek közötti különbséget. Így a *bandá*k a vékony és a vastag telepben levő (jó és rossz) munkahelyeket váltakozva kapják. Ma már nincsen meg az az áldatlan állapot, ami a háború előtt volt, amikor a *liptá*ok (a Liptó megyéből származó szezonmunkások) a jól előkészített vastag telepek mellé kerültek. Így persze csak úgy áradoztak hatalmas munkateljesítményükről. A szegény környékbelieket pedig, akiket vékony telepeken dolgoztattak, lebecsülték, mert azok nem tudtak olyan csilleszámot felmutatni, már csak az adott hátráltató körülmények miatt sem.

Továbbmenve, még néhány helyen megnézzük a munkát. A telep elvékonyulásánál bizony a *vájár*oknak hason fekve is kell dolgozniok nemegyszer. Ilyenkor aztán olyan feketék, porosak, hogy még a szemük is alig látszik ki. Legfeljebb a homlokukon szántanak fehér barázdákat az izzadságcseppek.

A munkahelyekről visszatérve megnézzük a *zsomp*ot, azt a hatalmas medencét, ahova a bányavizek összefolynak. Innen a hatalmas elektromos szivattyúk nyomják fel a vizet a felszínre. Odafenn aztán megnézzük a gépházat. Ez bizony a régi időkhöz, azok hasonló berendezéséhez viszonyítva jóval kisebb méretű, mert ma már apró elektromotorok végzik a munkát, melyeket a hatalmas központi centrálé lát el árammal.

A bánya szája előtt terül el a *bányaudvar*, amin a bánya előtti teret kell érteni. Itt csoportosítják a kikerült csilléket, melyekből a szénnel telteket a drótkötélpálya, vagy az adhéziós, keskenyvágányú kisvasút (*bányavasút*) szállít el a *rakodó*ra. A térszín egyenetlensége miatt sok errefelé az alagút, vagy viadukt, áthidalás.

A bányából kikerült palát, vagy egyéb meddőanyagot a *hányó*ra tolják a külszíni munkások, s ott döntögetik ki. A hatalmas, füstölgő *bányahányó* már messziről szembetűnő. Feltűnő kopasz, élettelen volta. Ellenben igen sokáig erős kénes szag, kénes, kormos füst árad ki belőle. A kidobált szenes palákban sok az éghető anyag, amelynek kéntartalma, különösen nedves levegőn, oxidálódik. A keletkezett oxidációs hő meggyújtja a szénanyagot is és az egész hányó lassan tovább ég. Időnkint egész füstfelhőbe burkolózik.

A friss hányó oldalán rongyokba burkolózó asszonyok, gyerekek szedegetik a meddőbe került széndarabkákat, s zsákokba gyűjtve hátukon cipelik haza. Salgótarján környékén sok szegény ember ingyen szénraktára a hányó. Nem egynek még a kenyérrevalója is innen kerül ki, mert eladogatják.

A szén kitermelésével kapcsolatban elsőrendű fontosságú a szénbányászatnál a szállítás kérdése is. Tengelyen, sőt, apróbb iparvasutakon is nagyobb távolságra már nem lehet ilyen óriási tömegeket elfuvarozni. Tehát rendes nyomtávú vasutakhoz kell közel feküdnie a bányának, ha versenyképes akar lenni.

Ma már, főképp a versenyhatás alatt, különböző szeparációs rosták stb. berendezések osztályozzák, helyenkint mossák, tisztítják, különösen a palás szenet.

A salgótarjáni szénbányászat vékony telepeken dolgozik, ezért igazán gazdaságosan kell működnie. Fel is használ lehetőleg minden modern technikai eszközt, hogy termelési költségei kisebbedjenek, s így haszna nagyobb legyen. Ezért aztán az ún. *bicsakbánya*k, amelyeket tőke nélküli kisemberek, befektetés nélkül, primitív eszközökkel kezdtek, itt nem igen prosperálhatnak. Különösen nem ma már, mikor megfogytak a könnyebben elérhető, magas telepek. A mély aknákhoz hatalmas befúrások, milliós költségek kellenek. Ennélfogva a salgótarjáni bányászat mint olyan, nagyon is kinőtt már az egyszerű háziipar köréből. Rendes időben, mikor verseny van és erős a kínálat, csak igazi racionalizált nagyüzem képes boldogulni ezen a területen.

A szén további útja

Azzal, hogy a barnaszén a bányából kikerült, tulajdonképpeni útjának csak a kezdetét tette meg. Továbbindulása előtt még az osztályozókra kerül, ahol különválasztják a különböző minőségű és így nagy értékkülönbségeket mutató szénfajokat. A bányából kikerült szén kétféle: *darabos* vagy *kockaszén* és az előbbinél sokkal kisebb értéket képviselő *aknaszén*. Az utóbbi minőségét különösen csökkenti, hogy nagyrészt apró *porszén* teszi ki, kevés benne a nagyobb és tisztább minőségű széndarab. Ellenben sok benne az égő pala és szennyezve van éghetetlen fekü- és fedőagyagokkal is. Ilyen állapotban aztán nem is tudják eladni. Legfeljebb a bányászok veszik át mérsékelt árért, s a környező falvak lakossága, s használja fel tüzelésre. Ipari szénnek, kazánfűtésre természetesen jó ez is.

Az osztályozókban az aknából kikerült szenet először is rostáló eljárásoknak vetik alá. A különböző szemnagyságú részek ezzel az eljárással szétválogathatók. Azután a meddő- és éghetetlen anyagokat választják külön és távolítják el, sőt, egyes osztályozók még át is mossák. Így nyerik aztán a különböző osztályzatú szénfajokat, amelyeket már értékesíteni tudnak.

Az így átosztályozott szenet azután a rakodókon vasúti kocsikba szórják, s így szállítják el a fogyasztóikhoz szerte az ország minden részébe.

A termelésnek mintegy 90 %-a jut el így messze vidékre, mert csak kb. 10 %-a az, amit a helyi és környéki fogyasztók fel tudnak használni. A salgótarjáni bányavidék legnagyobb fogyasztói főképpen a budapesti nagy gyárak és különösen a MÁV. A vasutak leginkább az olcsó *aknaszen*et használják, de bizonyos kalóriás értéket megkívánnak, úgyhogy gyakran kell a rosszabb szeneket jobb szénnel keverni, hogy a megkívánt szabványszenet biztosítani tudják.

A *darabos szen*et házi tüzelésre elég jól fel lehet használni, bár nagy hamutartalma miatt (ami gyakran 10–13 %, sőt, még ennél is nagyobb lehet) ma már nem keresik úgy, mint a múltban. Kalorikus értéke 3–4000 között ingadozik, bár egyes bányákban (Karancsalja, Etes) 5000 kalóriás szenet is bányásznak. Kemény, meg-

lehetősen tömör és tartós, mivel levegőn nehezen oxidálódik. Erős huzatú kályhákban vagy tűzhelyeken igen jól ég. Elégetésére ma speciálisan konstruált kályhákat gyárt és hoz forgalomba *Kalor* és *Perpetum* néven a salgótarjáni Hirsch-gyár. Ezekben az ún. „folytonégő" kályhákban igazán gazdaságosan ki lehet használni energiáját.

Azonban a gyöngébb kalóriájú telepek, vagy teleprészek által szolgáltatott szenek a mai nagyon megdrágult vasúti szállítást nem bírják el, különösen amióta az erős külföldi verseny is érezteti hatását. Sok ilyen gyenge szenű üzemet beszüntettek emiatt bizonytalan időre, vagy, mint a délkeleti részeken és Zagyvarónán az alsó padot, illetve a középső telep szenét kihagyták. Vagy ha kifejtették is, akkor válogatással el kellett előbb távolítani belőle a sok meddőt, s jobb minőségűvel kellett keverni, hogy a meghatározott kalorikus értéket elérjék.

Ma már azonban ezeket a gyengébb minőségű szeneket is felhasználják. Még az osztályozók által kirostált szénport és égő palát is értékesítik, mióta az erős konkurencia racionálizálásra kényszerítette a bánya üzemét. Házi kezelésben helyben használják fel ezt az el nem adható szénmennyiséget: az elektromos centrálé üzemben tartásánál. Így megtakarítják a szállítási költségeket, amelyek a hasznot felemésztenék, s így a régen értéktelen anyagot ma értékessé varázsolják át.

A Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. az eddigi házi jellegű vízválasztói villanytelepet, ami ti. a Zagyva- és a Tarján-patakok alacsony vízválasztógerincén épült, hatalmas méretű kereskedelmi centrálévá alakította át, ahol ezt a gyenge minőségű szenet használják fel olcsó elektromos energia fejlesztésére. Így nem csak a környéket, hanem az ország jelentős részét, a Duna–Tisza köze északi részét és a Tiszántúl területeinek egy részét is el fogja látni árammal.

Két hatalmas távvezeték indul ki a centráléból. Az egyik 25.000 voltos, amely a Zagyva völgyét látja el energiával egészen Hatvanig. Ennek továbbfejlesztése révén Nógrád megye többi részeinek elektrifikációját is tervbe vették. (A helyi jellegű kis villanytelepek ezáltal részben megszűnnek, részben már meg is szűntek.)

A másik, a 65.000 voltos alföldi nagy távvezeték szintén a Zagyva-völgyben halad egy darabig, azután az Alföldre érve Jászberénytől Szolnokig látja el energiával a vidéket. Ennek kiterjesztése és felerősítése is tervbe van véve, hogy a tiszai vonalat egészen Csongrádig és a keleti, délkeleti területeket Békésig elektrifikálják.

A centrálénak hosszú évtizedekre megvan az energiakészlete a Salgótarján vidéki gyengébb szenekben. Később pedig, ha ezek majd elfogynak, a mátra- és cserhátaljai nagy lignitmezők fogják ellátni.

Néprajzi viszonyok

Vidékünk már az ősidőktől fogva lakott, sőt, nevezetes kultúrvidék volt, amint ezt a Nógrád megye monográfiájában (13. pp. 321–343.) és Dornyay kis munkájában (26.) közöltek mutatják. A csiszoltkő-korszaktól kezdve (sőt, valószínűleg már régebbről is), a réz-, a bronzkorszakok, továbbá a vaskorszak (hallstatti kultúra, La Tène-kultúra) nyomait nem is egy helyen megtalálták a környéken. Megvannak továbbá a népvándorlás és honfoglalás emlékei is. A palóc köztudat első településnek tartja magát és büszkén emlegeti a jó „palóc királyt", Aba Sámuelt, aki idegen, olasz, német ármányok ellen harcolva halt hősi halált a harcmezőn a nemzeti ügy védelmében.

A salgótarjáni szénvidék java része a nógrádi palócság területére esik. Így tehát azt kellene várni, hogy már csak az ősi és tömeghatás okából is ez nyomta rá bélyegét az itteni viszonyokra. Ezt bizonyos kismértékben nem is lehet tagadni. De a lényeget tekintve itt mégis sokkal nagyobb, éspedig erősen megváltoztató hatást, befolyást gyakoroltak a jelen néprajzi kialakulásra a bányászat, illetve annak hatása alatt keletkezett gazdasági és kulturális viszonyok, mint az ősi hagyományok, szokások. Mert ezeket a bányász, még a falusi születésű is, aki tehát még az igazi palóc levegőt szívta magába, aránylag igen rövid idő alatt leveti és alkalmazkodik az ottani, szerinte *urasabb*, vagyis városiasabb szokásokhoz. Annál is inkább, mert a fenti, valljuk meg, nem mindig erősen előnyös hatások elég nagy mértékben behatoltak már a bányavidék és közvetlen környezetének falvaiba is, ahonnan a munkások zöme, jó 60%, bejár a bányákba, illetve a városba.

Legfeljebb a nyelvük, illetve nyelvjárásuk volt hódító erő. Ez olvasztotta be magába többé-kevésbé a bányászat miatt mindenfelől odaözönlő hazai és idegen (cseh, morva, krajnai, stájer) elemeket, német és szláv anyanyelvűeket, illetve utódaikat. Mert ezek

unokáinak legtöbbjénél már csak a hivatalos iratokban lévő idegen nevek őrzik nem palóc eredetöket. Ha ez nincs, akkor a palóc nyelvjárás ezt is alaposan megváltoztatta volna már. Nyelvök ellenben, sőt, kiejtésük is már annyira palóc, legalábbis jó háromnegyed részben, akárcsak a Karancs környékéről bekerült őslakóké. Mert a városi élet, az iskolázás, az érintkezés más emberekkel, amazoknak is lefaragják egy tekintélyes részét a nyelvjárási sajátosságaiból. Így aztán egyformán beszélik az *urasabb* szót, ahogy a falusi konzervatívabb elemek mondják. Éspedig nem megvetéssel, hanem bizonyos büszkeséggel mondják ezt, tekintettel már úriasabbá lett sarjadékaikra, akik már nénémet is tudnak mondani a *neneem* helyett.

Pedig a palóc elég konzervatív népelem. Azonban a gazdasági hatások, különösen a jobb mód serkentő hatása alól ő sem tud elzárkózni. Még ott sem, ahol úgyszólván háborítatlanul, változatlanul élhet: mint például a jól fizető állattenyésztés folytán jómódba került Ipoly vidéki faluk lakói. Előbb az építkezésben, azután a bútorok és ruházat tekintetében, lassan még a beszédben is nagy haladást mutatnak. Pedig régen arrafelé igen kevés hatása volt a bányának.

Akkor aztán nem csoda, hogy ott, ahol a gazdasági viszonyok, a bánya, illetve a bánya nyújtotta kereseti lehetőségek révén gyökeresen megváltoztak, mégpedig nem csak egyeseknél, hanem a nagy tömegeknél és még a különböző magasabb hivatalok, iskolák hatása is megnyilvánul, azonkívül pedig az erős verseny, vetélkedés a bevándorlottakkal szemben, akiket egyszerre jobb sorban látott maga előtt a palóc, ott, mondhatjuk, nagy néprajzi változások mentek végbe minden tekintetben. Ezért volt oly nagy befolyással az 1848-ban, intenzívebben csak 1860-ban megindult barnaszénbányászat a vidékre.

A kereseti lehetőség mellett tehát a gazdasági viszonyok határozott megjavulása (Salgótarján ezelőtt *kenyeretlen Tarján* nevet viselt, s nem ok nélkül, ahol munkaalkalom nemigen akadt), a nagyméretű bevándorlás volt az egyik legerősebb ható oka a néprajzi viszonyok gyökeres megváltozásának. A már említett vetélkedés mellett ugyanis tényleg erős keveredés folyt és folyik tovább egyre erősebben.

Ugyanis lassankint a palócság maga is észbe kapott és egyre nagyobb tömegben kereste fel a szaporodó bányákat, s ragadta meg az általuk nyújtott lehetőségeket. Lassankint még az altiszti karban is nagy hódításokat tett. (Nem szólva itt a tiszti, mérnöki karról, mely voltaképpen szükséges magasabb iskolák révén mihamar úgyszólván teljesen magyar jellegű lett.) Pedig az altiszti kar eleinte teljesen idegen jellegű volt. De itt is lassankint felveszik a versenyt a Gonyiak, Somoskőiek, Barták a Jelinekekkel és Hochbergerekkel. Pedig ez nagy szó volt, mert hiszen ezek a már egyszer megszerzett magas pozíciónak a családban való megtartásáért megtettek mindent.

De hát a palóc elég furfangos ember ám. Mikor kitapasztalta, hogy honnan fúj a szél, akkor, ha másképp nem, beházasodás révén igyekezett bejutni a teljhatalmú *bányamester* vagy *Obersteiger* kegyébe. Ebben a tekintetben persze volt egy kis előnye is az alkoholos átöröklés stb. folytán többnyire már jóval csenevészebb *gráner* stb. legények felett. Így a fenti nagy hatalmasságok kényes és válogató leányának bizony jobban imponált a nyalka palóc fiú, kivált, ha katonauniformisban is megjelent előtte a búcsún, vagy mulatságon, mint a saját „untauglich" unokatestvére, habár a család ezzel szerette volna összeboronálni, már csak természetes ösztönnél fogva is.

Így belejutván a nagy hatalmú családba mint vő, most már családi érdekből kifolyólag is az após szemében elébe került riválisainak. Az utóbbi aztán, mit tegyen, azzal kárpótolta magát, hogy a *jómódú félházhelyes* falusi paraszt palóc lányra vetett szemet és azt hódította meg nem paraszti, *kabátos emberi* mivoltával. Mert hát a *Julis*nak vagy a *Pannink*nak igen imponált az, hogy nem kell majd ott *kapálnyi*, mint a falun. Hanem bekerül ő is a könnyebben élő *urasabb népek* közé.

Így aztán – éppen az ellentétek vonzásának hatása alatt – kétszeres erővel folyt az elkeveredés. Az egyszerűbb, nincstelenebb elemnél, ahol sem a *főd*, sem a „dinasztikus érdekek" nem játszottak nagyobb szerepet, még könnyebben ment az ilyen összeházasodás, amelynek genetikus hatása egyetlen jó, erősítő tényező az egyébiránt bizony eléggé szomorú tényezők sorában, melynek hatása alatt a bányászném tengődik.

Manapság az idegen nyelvűek zöme feloldódott a palócságban. Ez a sorsa a többinek is. Egy pár öregebb ember idegen akcentusa őrzi már csak a hajdani kor emlékét, mikor magyar szó legkevesebb volt hallható a bányászok között.

De tulajdonképpen azért nem olvadtak be a palócságba, sőt ellenkezőleg, azt változtatták meg az érintett környezetben igen erősen. Egy sajátságos néprajzi típus alakult ki, amelyben egyre jobban elmosódnak a palóc vonások és valami kevert, városias, internacionális jelleg fejlődött ki nyelvben és szokásban is. Ezt az iskolának és az iskolán kívüli népművelésnek volna feladata lassankint magyarosabb és nemzetibb jellegűvé tenni és ami igen lényeges és amiben a legnagyobb a hiány, a józanságot köztük elterjeszteni.

Ezt a mai, keverék bányásztípust a falukról bekerült fiatalabb (hiszen erre a munkára elsősorban a fiatalság vállalkozik) palócság is, férfiak, méginkább a nők, csakhamar magukévá teszik. Annál is inkább, mert a bányához tartozó munkások részére, hogy magának igazi, használható munkásgárdát biztosítson, a bánya már kezdettől fogva kisebb-nagyobb lakótelepeket, *kolónia*kat épített. Ezek uniformizáló hatása alatt fejlődött ki az új, sajátságos néprajzi típus: a *salgótarjáni bányásznépség*.

A bányásztársadalom tagozódása

A bányászok tulajdonképpen két fő csoportra oszlanak lakóhelyöknek a bányától való távolsága szerint. Megkülönböztetünk *bejáró* és *helyben lakó bányász*okat.

Helyben lakó bányászoknak azokat nevezzük, akik a bányához közel levő községekben, vagy főként a bánya mellé épült, hozzá tartozó *kolónia*kban laknak. Míg a bejáróknak a távolabb fekvő falvakból kell naponta bejárniok, néha kétórányi, vagy még nagyobb távolságból. Ez persze 3–4 óra többletet jelent nekik naponta a munkában eltöltött rendes időn kívül, mely utat rendesen gyalogosan kell megtenniök. Lényegesen más életkörülmények között élnek tehát ezek. A bejáró és helyben lakó között van még egy más, szintén élesen elkülönítő tényező. Mégpedig az, hogy a bejá-

ró, aki a falu szülöttje, rendszerint csak átmenetileg bányász, mert lényegében inkább földmívelőnek vehető. Csak ősszel és télen, meg kora tavasszal dolgozik bent a bányában, de mihelyest az intenzív gazdasági élet megkezdődik, otthagyja a bányászéletet, földmíves munkát végez otthon. Vagy részes aratónak megy el. Ezt igyekszik megtenni a nincstelen is. Ha pedig esetleg a bányászmunka révén is sikerült neki annyi földet szereznie, hogy családjával meg tud élni annak a jövedelméből, akkor rendszerint felhagy a bányászélettel.

Ez az elkülönülés rányomja a bélyegét a kétféle csoportra. A helyben lakó állandó bányászok legtöbbször nem is, vagy csak félig veszik bányásznak a bejárót. Ezért is azt lehet mondani, hogy a bányamunkások közül, bár a bejárók aránylag nagyobb részét teszik a munkásoknak, majdnem a 60 %-át, mégsem ők képezik a bányászságot, hanem az a fennmaradó 40 %, amely a *kolónia*kban és a bányaközségekben lakik, s teljesen a bányászattal szerzett keresetéből él meg. Ez a magyarázata aztán az életmódbeli különbségnek és az elütő életkörülményeknek is.

A kolóniákra telepített bányász háza tája

A *kolónia*kban lakó bányász ingyen lakást, fűtést stb. kap, ami mintegy a fizetésének többlete, s így aránylag előnyösebb helyzetben van, mint a bejáró bányász.

A kolonizáció tulajdonképpen már a bányászat megindulásával kezdődik. Mivel a salgótarjáni medencében az őslakosság nem foglalkozott bányászattal, azért a szénkitermelésre alakult vállalatok, mivel megfelelően képzett munkássereg nélkül dolgozni nem tudtak, kénytelenek voltak más vidékről, így külföldről is, ebben a munkában jártas bányászokat behozni és letelepíteni. A palóc lakosság bizalmatlan volt az idegenekkel szemben, akik egyik napról a másikra megjelentek a vidéken, már csak azért is, hiszen eleinte még beszélni sem tudott velük. Ezért nemigen adott szállást nekik, úgyhogy a bányatársulatoknak kellett a munkások elhelyezéséről gondoskodni. *Barakktábor*okat építettek, azokban helyezték el meglehetősen összezsúfolva az idegen munkásokat.

Ezekből a fabarakkokból indult ki tulajdonképpen a későbbi bányászlakások típusa. A nagy, 30–40 embert befogadó tömegszállások lassankint felaprózódtak. Ebben a családalapítás volt a fő tényező. A bevándorolt munkások ugyanis főképpen nőtlenekből toborozódtak, hiszen a fiatalember, akinek családja nincsen, mozoghat könnyen, s vállalkozik arra, hogy a megélhetéséért, vagy szerencsekeresés végett más vidékre költözzön. Később azonban ezek is családot alapítanak, s így nagyobb lakás kell nekik.

Eleinte egy-egy családnak nem sok hely jutott. Így például Inászón, ahol a salgótarjáni bányászat egyik fő fészke volt, egy család csak szobát kapott külön, míg a konyhát közösen használta két vagy több család is. Mellékhelyiség: kamara, pince stb. nem is járt az egyszerűbb munkásnak. Így már a fejlődés további foka az, hogy csak két család használta a konyhát és mindenik kapott egy külön kamarafélét is. Ilyen típusú düledező *faépület* van még néhány Inászón.

Később már a konyha is különválik. Az 1900-as években szoba-konyhás lakások vannak már mindenfelé. Vagyis a hosszú barakk, melyet kétoldalason építenek már mindenfelé, és a padlást is lakásfélének csinálják meg, felaprózódik kis lakásokra. A szükséges mellékhelyiségeket előtte külön bódékban helyezik el. Minden lakás ajtajánál ott áll a hatalmas *széntartó láda*. Kert, vagy udvar nemigen van még, elég szorosan is állnak az épületek egymás mellett. Legfeljebb a közös kút és közös sütőkemencék körül van kissé nagyobb térség. Minden két-három épülettömbhöz tartozik egy ilyen kemence, mert a várostól való nagy távolság miatt otthon kell megsütniök a kenyeret.

Minél jobban közeledünk a mai időkhöz, annál inkább bővül a lakás. Ma már a nagyságot főképpen a családtagok száma határozza meg, azonkívül a szolgálati idő is. A népesebb, 6–8 tagból álló családoknak rendszerint megadják a kétszobás lakást. A nagy családú altisztnek joga van háromszobás lakásra. Az ilyen új altiszti lakásoknak még előszobája is van, sőt, verandája is. Salgótarjánban és a kisterenyei Chorin-telepen különálló nyári konyhákat is építettek a nagy szénkonjunktúra idején. A két legszebb, igazán modern *kolónia* a fenti Chorin-telep és a Mizserfa melletti Horthy-telep, ahol kert közepén állanak a lakások.

A munkáslakásokon kívül újabban teljes komforttal berendezett, villaszerű tisztviselőlakások is épültek szép számmal, rendesen jókora kerttel.

A bányászlakás belső berendezése rendszerint elég egyszerű. Nagyon jellemző rá, hogy a bútorok, szinte kivétel nélkül, gyári szabványbútorok, a legtöbbször ízléstelenek. A szoba rendszerint bútorokkal túlzsúfolt, különösen, ha nagy a család. Alig lehet megmozdulni benne. Minden szabad felület, tehát szekrénytető, polc, esetleg almáriumféle, tele van rakva cifra csecsebecsével: színes poharakkal, csészékkel, dobozokkal, valamint lekváros- és befőttesüvegekkel. Ezeket aztán legtöbbször ujjnyi vastag por tetézi, nem sokat törődik velök az asszony. A falon néhány színes vásári szentképet, a vallásosabbaknál az ágy felett feszületet és olvasót is lehet látni. Ki is festik a falat, persze rendesen erősen rikító színűre. Az asztalon legtöbb helyt viaszkosvászon-takarót látunk, de nem mindenütt, mert sokszor olyan nagy a szegénység, hogy nem telik rája. Az ablakon valami függönyféle zárja el a világosságot a szobától. Télen ki sem nyitják, nehogy a hideg bemenjen, a szellőztetéssel még mindig nagyon hadilábon állanak. Ezzel szemben szinte állandóan ég a tűz, hiszen a tüzelővel nem kell takarékoskodni.

A konyha egyik sarkát a tűzhely foglalja el. Rendesen téglából épült. Azután egy nagyobb asztal, néhány szék, vízpad, s valami edényesszekrény, vagy -polc van benne.

A falakat fazékfedők, fakanalasállvány, gyúródeszka, nyújtófa és esetleg néhány szakajtó díszíti. Rend a konyhában is ritkán található, mert a rendes, szorgalmas bányászasszony sokkal kevesebb, mint az ellenkezője.

A kamara rendszerint a lomtár szerepét tölti be. Ott állanak az élelmiszerekkel egyetemben (ezekből ugyan sokat nem találunk, hiszen takarékoskodni nem tudnak) az elhasznált ruhadarabok, a mosóteknő, s egyéb házi használati tárgyak, legtöbbször elképesztő összevisszaságban. Az udvar sem fest sokkal jobban, bár azt néhanapján ki is seprik, hogy a szomszédok meg ne szólják őket érte. Az udvaron áll a fás- és szenesláda, a fából készült WC, itt-ott valami összetákolt csirke-, malacól is, elég nagy összevisszaságban. Néhol akad egy-egy primitív pinceféle gödör is, melyet a

gondosabb gazda ásott a krumplinak, burgundi répának, például ha állatot is tart.

A ház eleje a kizúdított szennyes víztől nem a legszárazabb. Szemét, hulladék is bőven akad. Itt-ott még esővizes hordót is látni, amelynek szúnyognevelő tartalma legtöbbször csak a levegőt rontja.

A viszonyok nagyjából hasonlóak a bányászközségek lakóinál is. Legfeljebb az a különbség, hogy még elhanyagoltabb a lakás külseje és szurtosabb a belseje. Mert ott nincs *térmester*, mint a *kolónián*, akinek kötelessége volna ellenőrizni a házakat is. De hát annyi kötelessége van szegénynek, hogy nemigen ér rá ilyen csekélységekkel törődni, amiket különben már megszokott. A bányász nem sokat törődik a lakásával, mégha bérlő is. Inkább pusztít, ahol csak teheti.

Az előbbiek háza tájától erősen elüt a bejárók portája. Ezek ugyanis többé-kevésbé a falujok építési divatját, ízlését követik. Beosztása is nagyjából annak felel meg. De azért itt is megérzik az általános hatás, mert a bútor java részét nem csináltatja, mint régen, a falusi mesterrel, hanem készen veszi. Így tulajdonképpen kevert stílus jön létre. A ház előtt azonban virágoskertet találunk, hátul meg rendesen gyümölcsöskertet. Ablakában ott zöldell a rozmaring és piroslik a muskátli, így egy kis barátságos színe van az otthonának. Belül is rendesebb a lakás, hacsak az asszonyt nem valamelyik *kolónia*ból hozta a gazda, mert az szegény, otthon a rendnek csak az ellenkezőjét látta, s tanulta meg: tehát folytatja ott, ahol elhagyta.

A bányász családja

Szomorú és kétségbeejtő kép tárul elénk, ha a bányászok családi életét megfigyeljük. Elkeseredés és nyomor, meg rosszul táplálтság rí le a legtöbbről.

A férj tulajdonképpen csak kereső személy, aki nemigen vesz részt a családi élet irányításában. Legfeljebb annyiban, hogy hazaviszi a keresetét, vagy annak a töredékét, amit aztán a család felél az utolsó fillérig. Napja legnagyobb részét lenn tölti a bányában,

haza jóformán csak aludni jár. Így áll elő az az eset, hogy a család tulajdonképpeni feje az asszony. Ezt aztán a legtágabb értelemben vehetjük, mert mint a sztrájkok alkalmából is kitűnt, az asszonyok még politikai és társadalmi téren is irányítólag hatnak. Nemegyszer történt már meg az, hogy az asszony nem engedte dolgozni a férjét. Hangját, politikai hatását képviselőválasztáskor általában minden mozgalomban érvényesíti. Ezért az otthont, illetve a családi életet ő irányítja. Ez az irányítás pedig nagyon szomorú. A legtöbb bányászasszony lusta és önző, aki a munkát lehetőleg kerüli. Órák hosszat elüldögél, mitsem törődve otthonával, valamelyik szomszédasszonynál, s vége-hossza nincs a fecsegésnek és a pletykálkodásnak. Elégedetlen, pénzéhes és nagyravágyó. Úgy szeretne élni, mint a tisztviselők feleségei, akikről nem csak feltételezi, de tele szájjal hirdeti is, azok semmit sem dolgoznak, ami pedig reájok sokkal inkább áll. Sem a gyerekekkel, sem a lakással nem törődik. Még magára sem ad semmit sem, mikor otthon van. Ellenben, ha a városba megy, vagy ünnepnap van, akkor mindent magára aggat. A pénzkezeléshez nem ért, fogalma sincs a takarékosságról, a beosztás fontosságáról.

A szegény elhanyagolt gyerekek így bizony igen gyakran vásottakká válnak. Szurtosak, maszatosak, s nagy rész rosszul is táplálkozik. Mert hát sokan is vannak, s így a beosztás nélküli kis keresetből még kenyér sem jut mindig elég nekik.

Az egyke ismeretlen fogalom a bányászoknál. Három-négy gyermek majdnem mindenütt van, de nyolc-tíz gyermekes családok se ritkák. A gyerekeket, amint valamennyire felcseperedtek, s az iskolából kimaradtak, nagyon korán csatasorba állítja az életküzdelem. Tizenhárom-tizennégy éves korukban már dolgozni járnak, ha ugyan akad számukra munka. Még persze nem elég erősek, így aztán előáll az, hogy sok lesz köztük a testileg és szellemileg rokkant. Ez az oka annak is, hogy oly korán áll be náluk az öregség és munkaképtelenség ideje. A korai munkakezdés hozza magával a rossz táplálkozással kapcsolatosan azt is, hogy a pusztító népbetegségek, például a tüdővész oly nagyon terjednek köztük. Egyszersmind a korai munkavállalás az oka annak, hogy nagy kínálatot idéznek elő a munkapiacon, s így a béreket is lenyomják maguknak.

Az előbb említett viszonyok különösen a fiúgyermekekre vonatkoznak, mert velük szemben a leányok ritkább esetben vállalnak munkát. Munkátlanul lebzselnek otthon, hiszen az anyjuktól sem látnak valami nagy szorgalmat. Ellenben roppant nagy igényűekké lesznek. *Flancos*ak, *puccos*ak, mint ahogy Tarjánban mondják róluk. Látszatra, ha kiöltözködnek, alig különböznek külső megjelenés tekintetében az intelligens osztály leányaitól, addig míg meg nem szólalnak, legfeljebb annyiban, hogy öltözékük cifrább. Megkímélni azonban nem tudják azt, s így nem ritkaság, hogy lakkcipőt és selyemharisnyát viselnek még otthon is az udvarban, valami durva házimunka közben is.

Háztartási alkalmazottnak nem megy el a bányász leánya. Mégha nagyon nehezen rá is szánja magát, akkor is inkább valamilyen nagyobb építkezésnél segédkezik, vagy gyárban vállal munkát. Mert az *urasabb* és állítólag többet keres vele. A keresetét aztán, ahelyett, hogy okosan felhasználná, nyalánkságokra és piperecikkekre, jobb esetben pedig felesleges ruhaneműek beszerzésére fordítja. Intelligenciája így aztán nem gyarapszik. Házimunkát egyáltalán nem végez, hiszen ő gyárba jár. Esténkint siet átöltözni, hogy sétálni menjen, mert azt látja a többiektől is, így aztán csak üres, cifra divatbábbá lesz, s ha férjhez megy, igazi „ternót" csinál vele a férje. A család heréje lesz, mert a munkában akkor sem töri magát nagyon. Ellenben túlzott igényeinél fogva igen gyakran civakodik, s pokollá teszi, még talán a maga számára is, az életet.

A bányász háztartása jóformán sehol sem mutat rendszeres gazdálkodást. Költségvetésük, ha ugyan annak nevezhető, két pilléren nyugszik: úgymint a hónap 17-én kikapott fizetésen és a 31-én kikapott előlegen. Az ilyenkor megkapott készpénzből 3–4 napon át jól, vagyis pazarlóan élnek. Azután, ha már a készpénz elfogyott, kezdődik a hitelre való vásárlás. Nagy *kontó*kat csinálnak, úgyhogy a következő fizetéskor, ha a részleteket kifizették, alig maradt valami pénzük, amiből valamit vásárolhatnának.

Ezért olyan gyenge a táplálkozás, s szűkek rendszerint a napi ételadagok. Szinte csoda módon, szűkösen, sokszor inkább éhezéssel tengődik át a hátralévő időt, hogy a következő fizetéskor, vagy előlegkor a megmaradt pár pengőt megint csak néhány rövid nap alatt elpazarolják. Ez azután így folytatódik tovább, s mint

végtelen „circulus vitiosus” húzódik át életük folyamán fekete vonalként. A bányászcsalád ugyanis otthon saját erejéből, még ha oly nagy is, nemigen termel semmit. Mindent a piacról, meg a boltokból szerez be, mivel azonban csak részletekben tud fizetni, jó nagy felárat szed tőlük a kereskedő. Már csak azért is, mert mindig akad nem is egy olyan, aki nem fizet, s így magasra szabott árakba kalkulálják be a veszteséget. Ugyanígy van a ruházati cikkekkel is. Részletre szerzik be, mint általában minden mást. Azonban csak harmadrendű, legjobb esetben másodrendű árut kapnak az elsőrendűnek megfelelő árért. Ezért lassankint eladósodnak, a különféle részletekre megy el a jövedelem jó nagy része, úgyhogy még sokszor a legfontosabb élelmi cikkre, a kenyérre is alig marad valami a fizetésből.

Ételeik soványak. A nehéz munkában elfáradt és kiéhezett keresők nagy mennyiséget fogyasztanak el belőlök. Fő táplálékuk a burgonya, a bab, a káposzta és elsősorban a kenyér. Húsra csak ritkán telik a kis keresetből, melynek nagysága nagyon ingadozó és kb. havi 80–120–150 pengő között váltakozhat a különböző foglalkozás, illetve szorgalom szerint. Az is nagyon jellemző a bányászasszonyokra, kényelemszeretetükre, hogy több napra szeretnek főzni. Reggelire jókora darab kenyeret visz magával a munkás, vagy bányász. Nem mindig jut melléje egy kis darabka szalonna, vagy zsír. Nagyon jellemző a bányászok étlapjára a zsíros kenyér.

Fizetés és előlegkor javul meg az étrendjük csak. Ilyenkor csupa különlegesség van az étlapon. Datolya, füge, narancs, banán követi a jóformán csak húsból való ebédet. Persze a bor, vagy egyéb szeszes ital sem maradhat el.

Tejet és tejterméket aránylag keveset fogyasztanak. A teát többre becsülik a tejnél, mert ez szerintük „olcsóbb”. Persze rum nélkül nem ízlik, meg hát valamit harapni is kell hozzá. Így aztán ez a spórolás nagyon is balul üt ki rájok. Meg aztán teázni nem csak egyszer szoktak naponta.

A főzésükre, ha nem is általánosan, de legtöbbnél jellemző, hogy a „gondos”, illetve „torkos” háziasszony főzés közben a készülő ételről lemártogatja a zsír egy részét, úgyhogy az amúgy sem sokat erő étel még soványabbá válik.

Legjellemzőbb a háztartásra a rendszertelenség, meg az, hogy mindent venni kell. Ezért, meg mivel a gazdasági viszonyok úgyis mostohák, ritka helyen találni megelégedett családot. Annál több a nélkülözéstől beesett arc, melyről a kétségbeesés rí le. Pedig ritkán okai mindezeknek a külső körülmények. Jórészben inkább benn a családi életben és a folytatott életmódban kell a hibát keresni.

A bányászcsalád napi életrendjét tulajdonképpen a műszakok ideje, vagyis inkább a munka kezdete és vége határozza meg. A bányánál a napot három műszakra osztják, éspedig két *szenelő* meg egy *fenntartó műszak*ra. Ma ugyanis a 8 órás munkaidőt rendszeresítették. Régebben ellenben 12 órát dolgoztak egyhuzamban. Az első *szenelő műszak* reggel 6 órával kezdődik és 14, illetve, 2 órával végződik. A következő második *szenelő műszak* 14 órától este 22 óráig tart. A *fenntartó műszak* pedig 22 órától hajnali 3 órával fejeződik be. A nyolc órát azonban munkában kell eltölteni, ezért a műszak kezdetén már a munka helyén kell lenni. Tehát munkába már jóval előbb kell indulni, aszerint, hogy milyen távol lakik az illető.

Aki a hajnali, illetve a reggeli műszakba kerül, az már 4–5 órakor felkelhet, s ha felkészül és valami keveset evett is előreggelinek, útnak indul. Gyalog, vagy valami alkalmas közlekedési eszközön, elmegy a bányához, jelentkezik a *bandavezető*nél, akinek a *főaknász* kijelöli a munkahelyet, így aztán útnak indulnak befelé a bányába, hogy a munkahelyen legyenek már 6 órára, vagyis a munkakezdetre. Reggel 8 órakor a magukkal vitt kenyérből megreggelizhetnek, s így egy kicsit pihenve folytatják a munkát délig. Akkor megeszik a maradékot, s dolgoznak felváltásig. Délután 2 órakor felváltja őket a következő csapat, úgyhogy visszaindulhatnak a napvilágra. Az ellenőrző rézlapot leadják, majd ki-ki hazamegy. 3 vagy 4 órára, vagy esetleg egyik-másik, még későbbre hazaérnek, lemossák magukról a rájuk tapadt szénport, s megeszik jól megszolgált ebédjüket. Egyik-másik gondosabb azután estig a ház körül dolgozgat, de a legtöbb elalszik, vagy a korcsmát keresi fel, ha van még pénze vagy hitele. Az időt ott valahogy eltöltik, majd hazatérnek vacsorázni és rövidesen aludni térnek, mert hát másnap korán kell kelni, hogy a munkából el ne késsenek.

Így megy ez nap nap után, egészen addig, míg műszakot, vagy munkahelyet nem cserélnek. A csere is csak annyit változtat ezen a sémán, hogy az időpontok eltolódnak, de különben továbbra is voltaképpen a munka váltakozik az alvással náluk. Legfeljebb vasárnap jut valami kevés idő szórakozásra, ami ugyan legtöbbször korcsmázásból áll.

A távoli falukból bejáró, inkább paraszti sorba tartozó bányászok még aránylag egészségesebb viszonyok között élnek. Ezeknek ugyanis otthon is van gondjuk és dolguk. Azonkívül jobban meg is edződnek, mert naponkint a szabad levegőn több órát járnak oda és vissza, s ez egyszersmind a korcsmázástól is elvonja őket.

A bányász helyzete a társadalmi életben

A bányászok, bár számuk elég jelentékeny, nem képviselnek jelentős politikai és társadalmi súlyú réteget Salgótarján és vidéke életében. Ennek egyrészt csekély műveltségük, másrészt pedig szertehulló, konglomerátszerű struktúrájuk az oka. Azonkívül a nehéz munkájuk okozta fáradság is hozzájárul ahhoz, hogy a társadalommal csak keveset érintkezzenek.

Legnagyobbrészt nincstelenek, akik a kezük munkáján kívül semmire sem támaszkodhatnak. Igaz, hogy az egyszerű falusi földmíves szemében magasabb helyet sikerült már nekik kivívniuk. „Úrhoz ment férjhez" – mondja a falusi paraszt, akinek a leányát bányász vette el feleségül. Ellenben az iparos, sőt, már a gyári munkás is lenézi a bányászt, mert hogy neki mestersége van. Azt mondják róluk, hogy „Bányász mindenki lehet." Csak az olyan mesterember megy el bányásznak, aki nem tud megélni az iparból. „A legutolsó gyermek is lehet bányász, mert követ fejteni úgyis tud, akiben van egy kis erő."

Ez azonban nem egészen így áll. A bizonyítványt kapott *vájár* mindenkor tartja magát annyinak, mint az iparos, vagy a gyári munkás. Mert „A bányásznak mindenhez kell értenie." Különben is elég hosszú ideig tart, míg valakiből *vájár* lesz. A bányászgyerek ugyanis, ha elvégezte a kötelező elemi iskolát, s így elég erős,

idős már hozzá, tehát 14–15 éves korában elkezdi a legalacsonyabb fokon. Valamelyik szénosztályozónál mint *válogató gyerek* megtanulja a *szénértékelés*t. Megismeri, hogy mi az égő pala, amit ki kell dobni. Innen aztán, ha elég erős fizikuma van, átkerül *fékes*nek, *csilletologató*nak valamelyik rakodóra. Csak ha itt hosszabb időt töltött, kerül át az igazi bányaüzemhez, ahol mint *külszíni munkás* dolgozik egy ideig. Úgy 18 éves korában aztán, ha elég ügyesnek látszik, beveszik valamelyik bányászcsapatba, ha üresedés van, *csillés*nek. Ekkor kerül le tulajdonképpen a bányába. Ott is eleinte nemigen kerül a munkahely közelébe, hanem mint *csatlós*, vagy mint *jelző*, a szénszállításnál vagy mint *légzáróajtó-felvigyázó*t foglalkoztatják. Később veszik be a *bandá*ba, s kerül a munkahelyre, hol az ácsolatkészítésnél, sínfektetésnél segít. Szenet lapátol, válogat, csillét rak meg, s a megrakottakat kitolja, s egyéb ilyen alantasabb munkát végez, míg aztán jó pár esztendő múlva *segédvájár* lehet. Ekkor már *réselni* is segít, de még nem önállóan. Köteles a *vájár* tanácsait követni. Végre hosszú évek múlva, ha már elég ügyes és gyakorlott, kapja meg a bizonyítványt. Most már önállóan is alakíthat *bandá*t.

Azokból lesz a jó és képzett *vájár*, akik ezt a nehéz és hosszú utat alaposan végigjárták. Ellenben aki felnőttkorban, vagy valami összeköttetés révén jut el ide, az sohasem lesz olyan ügyes. A kitanult vérbeli bányász nem is tekinti másnak, mint kontárnak a más pályáról jöttet.

A bányaaltiszt szinte kiskirálynak tekinti magát, s nemegyszer óriási tekintélyt szerez egy-egy *főaknász*, aki *bányamester*i címet kap, s így mindjárt a *bányamérnök* után következik.

A bánya organizációja nem volna teljes, ha az altiszti karról nem emlékeznénk meg. Ezek legtöbbször magasabb képzettségű, rendesen polgári, s különösen bányaiskolát végzett egyének, akik vezető szerepet visznek az egyszerű bányászok között. Két csoportra oszlanak: úm. *üzemiek*re és *adminisztratívok*ra. Az üzemi altiszti karba tartozik bent a bányában az *aknász* és a *főaknász*, a külszínen pedig a *felvigyázó*. Adminisztratívok a *térmester*, *lovászmester*. Az üzemi altiszti karba tartozik még a *főszerelő* és a *kovácsmester*, akik szintén havidíjat kapnak, nem pedig órabért, vagy akkorddíjazást.

Az altisztek társadalmilag a kishivatalnoki csoportba tartoznak. A mérnökök és tisztviselők, akik a nagy bányáknál elég nagy számmal vannak, a város intelligenciájának jelentős részét teszik.

Általában azt mondhatjuk tehát, hogy az egyszerű bányászok átmenetet képeznek az önálló iparosok, a gyári munkásság és a földmívelők között.

Műveltségükről és szellemi szükségletükről nagyon nehéz írni. A bányák elemi iskolákat tartanak fenn, így az elemi iskolai műveltséget legnagyobb részük megkapta már, ti. azok, akik a *kolóniá*kon születtek és növekedtek fel. Ezekből sokan képesek és igyekeznek is haladni a korral. Újságot olvasnak, persze legtöbbször csak a *Friss Újság*ot, vagy a *Népszavá*t. A ponyvaregényeknek is ők, főképpen az asszonynépük, a legjobb fogyasztói. Jó, nagyhangú, demagóg szónoklatokkal könnyen befolyásolhatók. Ma már egy részüknél vallásosabb tendencia is mutatkozik, nem úgy, mint a háborúban és az azt követő zűrzavarokban, mikor a különböző szélsőséges irányzatok sok helyt fejtettek ki romboló hatást.

Van fogékonyságuk a technika vívmányai iránt. A divat, illetve az öltözködés terén nemigen tudják megtalálni a helyes utat. A nők körében különösen nagyon feltűnő a szertelen majmolás, utánzás, ami alól a fiatalabb férfigeneráció sem mentes. Minden újon kapnak, megvetnek mindent, ami régi. Úgynevezett *úrias* külsőre vágynak, a lényeges belső tartalom nélkül. Ez tehát a tényleges félműveltség, ami nagyon jellemzi legtöbbjüket.

Szórakozásaik közé elsősorban a mozielőadások tartoznak. Inkább nem is eszik, csakhogy jónak mondott cifra nevű slágerdarabot megnézhessen. A mozi után, különösen a fiatalság között a műkedvelő előadások, táncmulatságok, tánciskolák következnek. Ezek persze legtöbbször szeszfogyasztással járnak. Az idősebb generáció a korcsmai iddogálást szereti a legjobban.

Az értelmesebbeknek dalárda, zenekar, s kaszinói szórakozások is kedvesek. Tavasszal és nyáron egyesek társas kirándulással töltik a szabadidőt. Amióta a leventeegyesületek is fennállnak, a céllövészet is nagy tábort szerzett. A sportágak közül a futballnak van a legnagyobb tábora. A fiatal nemzedék között a cserkészet is gyökeret vert, különösen amióta a társulat is áldozatokat hoz erre az alakulatra.

A bányászok szokásai

Minthogy nagyon összekevert népelemmel van dolgunk, s maga a bányászat sem olyan régi, mint a felvidéki ércbányáké, azért a salgótarjáni bányászoknál valami tipikus hagyományokról, múltba visszanyúló eredeti szokásokról beszélni nemigen lehet. Pár jellegzetes szokásuk, ami mégiscsak akad, a környezetből átvett. Ezekben azonban népies vonást egyre kevesebbet találni, inkább a középosztály hamis másolása a jellemző rájok.

A családi események, mint eljegyzés, lakodalom, keresztelő, temetés alkalmával még a faluból odaszármazott, legegyszerűbb bányász is arra törekszik, hogy az minél díszesebb és fényűzőbb legyen. Ilyenkor nem törődik a költségekkel. Majd minden esetben erején felül költekezik, úgyhogy sokszor évek kellenének hozzá, míg az adósságból kiszabadulna, ha közben nem jönne hozzá még több új adósság.

Ezek a családi ünnepségek sohasem olyan szívből fakadók, színesek, mint a környező palóc faluk népénél. Házasságkötésnél a bányászoknál legtöbbször a jövedelem a fontos, így tehát az érdekházasság a gyakori. Legtöbbször úgyis ismerik már egymást, vagy valaki, vagy rokon, vagy ismerős *kommendálja össze* őket. Ha a szülők beleegyeznek, mert elég korán, még a nagykorúság előtt történnek többnyire a házasságok, csakhamar jegyváltás lesz a vége. Így is megtartják, ha nem is olyan színes szokásokkal, mint falun, az eljegyzést. Legtöbbször a legény jó barátaiból kerül ki a közbenjáró leánykérő, vőfély stb.

A lakodalom vagy *lagzi* sokkal egyszerűbben folyik le, mint ma falusiaknál. Rendesen valamelyik vasárnapra teszik az esküvő napját, de már napokkal előbb sütnek-főznek, „Nehogy csúfság essék a famílián."

Délután gyülekezik a násznép a menyasszonyos háznál, s úgy 3 óra felé indulnak az anyakönyvvezetőhöz, s onnan aztán a legtöbben a templomba is. Rendszerint *kocsi*n, azaz hogy hintón. A bányatársulat ugyanis ilyen alkalomra rendszerint odaadja a hintókat a házasodó bányászoknak ingyen. Ma már egyesek az autóra is rákaptak, mert hát a bányamesteréknél is így látták. A násznép öltözete teljesen modern. Úgy a menyasszony, mint a vőlegény az

urakat utánozza. Selyemruha, lakkcipő van a menyasszonyon és feketében feszít a vőlegény. A templomból a fényképészhez is elmennek.

Ezek után elkezdődik a nagy evés, s ami a bányászlakodalomban még fontosabb, az ivás. A fiatalság táncol. Persze ebben is igyekszik utánozni a különböző modern táncokat. Az idősebbek pedig gyakran hajtogatják a poharakat. Éjfél felé aztán befejezik a *lagzi*t, az ifjú pár hazamegy, a vendégsereg is szétoszlik, hiszen legtöbbjének korán reggel munkába kell állania.

A keresztelő minden jelentősebb ceremónia nélkül folyik le. Reggel a komaasszony az ilyen alkalommal is kijáró *kocsi*ra ül és elviszi az újszülöttet a templomba. Természetesen nagy ebéd, vagy vacsora van utána, még nagyobb ivással az újszülött egészségére.

A temetés már színesebb. Ugyanis a bányászok zenekara, s díszbe öltözött társai kísérik ki a bányászt utolsó útjára. Egyébként azonban nincsen nagyobb külsőség a bányász- vagy egyéb temetés között. Gyakran gyűjtést is rendeznek maguk között a temetési költségeknek legalább részben való fedezésére, amit átad valaki az özvegynek, vagy hozzátartozónak. A tor azért, még így is ritkán marad el.

Nagyobb egyházi ünnepek alkalmával sem látni valami jellegzetes, s a bányászokra jellemző vonást. Ilyenkor a bányászleányok új ruhát varratnak és még jobban kicicomázzák magukat, mint vasárnapon, s így mennek a templomba, utána pedig sétálni, úgyhogy a bányásztelep ilyenkor tele van cifrán kiöltözködött fiatalsággal. Otthon ilyenkor persze még dúsabban terített asztal várja őket. A nagy dáridó nem maradhat el, még ha adósságra megy is. Estefelé már ugyancsak sok kapatos embert, illetve bányászt lehet látni mindenfelé.

Prokop napját, amit munkaszünettel ünnepeltek meg még nem is oly régen, most már eltörlik, hogy a kiadásokat csökkentsék, ugyanis ilyenkor egy cipót és egy üveg bort adott a bánya vezetősége minden bányásznak, illetve munkásnak. Így aztán ma már fájó szívvel gondolnak vissza az elmúlt Prokop-napokra.

A népszokások, melyek a palóc falvakra oly jellemzők voltak, már a bányák környékén levő falvakban is tünedeznek. Valami

modern mázzal egyformává és színtelenné válik a vidék. De nem csak a népszokások, hanem a bányászokra valamikor oly jellemző babonáknak is vége van. A bányászköszönés, a *Jó szerencsét!* is csak megszokott, jelentőség nélküli szólás ma már. Csak az öregebbek és tapasztaltabbak sejtik még annak a rejtelmes, félelmetes voltát.

Egy pár ilyen érdekesebb hagyományt mégis találtam. Igen jellemző például az ottani bányászok lelkületére, hogy a bányában énekelni nem mernek. Ha valamelyik fiatal mégis rákezdene, azt leintik az idősebb vájárok, mert az veszedelmet zúdít rájok. Egy másik ilyen babona, hogy a szerencsétlenség sohasem jár egyedül, hanem legalább háromszor ismétlődik valamilyen formában. Így aztán, ha valamilyen baj éri őket, mindig elővigyázatosan, de bizonyos fanatizmussal várják az újabb veszedelmet.

A falukban itt-ott divatos babonákon és hiedelmeken azonban már nevet a bányász. Elmosta azokat az idő és a modern szellem.

Mint a legtöbb bányásznak, úgy az ittenieknek is megvan a jellegzetes rossz szokása, az iszákosság. Ez a szerencsétlen szenvedély aztán igen sokra rányomja végzetes bélyegét, ami miatt igazi nyomorultjai lesznek a társadalomnak. Ha csak pár garast éreznek a zsebökben, ez a szenvedély már nem hagy nekik nyugtot. Fizetéskor, vagy előlegkor a nagy számban található korcsmák zsúfolásig megtelnek meggondolatlan emberekkel, akik azután fél éjszaka alatt jóformán teljesen eldorbézolják azt, amit két heti kínos verejtékkel kerestek. Ezt aztán a család is megkoplalja. Bár itt is, míg a bányász a korcsmában iddogál, felesége sem tesz különbül. Ő meg odahaza fogyasztja az alkoholt, különösen a rumot, amiből hatalmas adagokat tölt kisgyermekének a reggelijébe is, mert ez „ád erőt".

A bányászok alkoholfogyasztása okozza azt, hogy Salgótarjánban évente oly hihetetlen mennyiségű alkohol fogy el. Mint Clementis Kálmán dr. városi tisztiorvos közölte: 1 000 000 liter bort, 250 000 liter sört és 50 000 liter rumot és pálinkát tett ki a fogyasztás!

Ez a hatalmas szeszfogyasztás magyarázza meg azt, hogy a bányászok ritkán érik el a 60 esztendős kort. Bár ebben kétségtelenül része van a föld alatt végzett, nehéz munkának is. A temetőket a bányászcsaládok sírjai töltik meg a legjobban.

Salgótarján és környéke települési formái

Salgótarján és környékén két típust kell megkülönböztetni a településben, úgymint a régit, amelyet a természeti erők hatása hozott létre és az újat, amelyet a bányászat és az ipartelepek hoztak létre, illetve módosítottak lényegesen. A régi, még az ősi palóc életmódból adódó, az ún. természetes földrajzi tényezők hatása következtében létrejött települési formákat ott találjuk meg még ma is, kevés változással, ahol, bár a lakosság eljár dolgozni a bányákba, de azért távolabb esve tőlük, legalább az építkezésében, elhelyezkedésében nem befolyásolja a bánya.

Ezek tehát csak a külsőbb, távolabbi értelemben vett környéken vannak meg. Ilyen helyeken, ha történik is valamikor új építkezés, az többé-kevésbé szervesen beilleszkedik a régibe. Így tehát a távolabbi környéken egyszerű települési formákat találunk, mint például völgyi, út menti, útkeresztezési települést, aszerint, hogy milyen lehetőséget adott a környezet.

Vannak azonban speciálisabb települési formák is, mikor a falu rendszerint valami katasztrófális pusztulás után eredeti helyétől távolabb, valamelyik völgy valamilyen jól elrejtett zugában épült fel újra. Ilyenek például Baglyasalja, Vizslás, Pilis, vagy pedig már így települt eredetileg mint délnyugati tót sziget, mint Lucfalva (Lucin), Márkháza (Tótmarokháza).

Néhány eredeti települést is találni, igaz, hogy azok többnyire új keletűek, mint a mátrai Huták. Ilyen a szorosabban vett szénvidéken Zagyvaróna, a Medves-platón délnyugati oldalon, ott, ahol a törésvonal mentén források fakadnak.

A többnyire kicsiny völgyekben a faluk is kicsinyek, többnyire csak néhány száz lakosúak, vagy legalábbis nagyon kis lélekszámúak voltak eredetileg. Nagyobbak csak a völgytágulatokban, vagy völgykereszteződéseknél, vagy például a szélesebb Ipolyvölgyben keletkezhettek.

A falvak legtöbbször kénytelenek a völgy alakjához alkalmazkodni. Az egész széles főutcán kívül legnagyobbrészt csak szűk kis utcákat találni, nagyobb, tágasabb teret pedig csak a legritkább esetben, ha akad is, az is leginkább a templom körül terül el. Ritka az olyan hely, mint Lapujtő, ahol a falu közepén nagy üres vásártérféle beépítetlen terület van, de itt igen elfogadható okra vezethető vissza ez a jelenség. A térség területe ugyanis a keresztvölgy csatlakozásánál völgytágulatban van, s így gyakran van kitéve az elárasztás veszélyének a Karancsból hóolvadáskor, vagy nyári zivatarok esetében, a hirtelen lezúduló patak miatt.

Maga a háztípus apró alakú, alacsony, fehérre meszelt, szalmafödeles házikó volt. Leggyakrabban vályogból építették, néha fából is. Kéményük csak ritka esetben volt. A beosztásuk szerint leggyakrabban középen volt a *pitar*, ebből szembe ajtó nyílt a *konyhá*ba, ahol régebben rendszerint szabadtűzhely volt. A *pitar-t*ól jobbra találtuk a lakószobát, az ún. *ház*at, vele szemben az ún. *komrá*t. Az *estálló*t, csűrt rendesen egy fedél alá, vagy folytatásba ragasztották a házhoz.

Ma már kisebb-nagyobb átalakulások vannak, különösen a nagy tűzvészek miatt. Többnyire cseréptetősek a házak és a szabadtűzhelyek is eltűntek. Az újabb házakban szeretik az oszlopos tornácot, a *hombitus*t.

A bányák és ipartelepek hatása alatt ezektől eltérő, számos tekintetben célszerűségi szempontból mérnökileg kitervezett, szabályos települési formák jöttek létre, a *kolóniá*k. Igaz, hogy ezeknek, kivált régebben, szintén erősen alkalmazkodniok kellett a természet adta fekvéshez a szűk völgyekben, különösen a víznyeréshez. Ezért a régebbi *kolónia*k egyszerűek voltak, maga a salgótarjáni központ is egyszerű hegy alatti, kétsoros település volt.

Sőt, a vasgyárnak az újabb időben felépült *kolóniá*ja is, bár az egész szűk völgyet elfoglalta, csak két utcasorból állt, pár összekötő keresztúttal. Ellenben a legújabb időben, mikor a *kolóniá*kat már teraszokon központosítva, vízvezetékkel szerelik fel, sokkal modernebbek és centrálisabbak, például a Horthy-telep, a nagybátonyi szorospataki telep, Nemti stb.

A nagyobb, ipari tekintetben és bányászatilag jelentősebb helységek azután a régi természetesnek és az ebből kifolyó folytatásnak és az újabb kori ipari, városi településnek a konglomerátjai.

Erre a legtipikusabb példa Salgótarján fejlődése. A község valamikor a mai centrikus fekvésű római katolikus templom mellett keskeny, szerény utcasorból állott. Út menti település volt. Nem víz melletti, mint ahogy várni lehetett volna, ugyanis a völgy nagy része mocsaras volt. Még ma is nagyon áradásos a terület, annak ellenére, hogy ma már szabályozták a patakot. Tudniillik az ilyen erősen szaggatott hegyvidéken, ahol kivált most, sok a kopasz, fátlan rész, felhőszakadások alkalmával úgy kiönt egy pár perc alatt a gyér vízű kis patak, hogy egész városrészek úsznak tőle.

Az 1860-as évek idején azután a bányának a vonzó hatása alatt idetelepedett munkástömegek először is a centrális fekvésű magot növelték meg, hozzátelepülésekkel, hosszában, fel és le. Majd nem férvén el, a mai Kistarján helyére építkeztek. Ez a területrész a Pécskő tövén fekvő nagy kavicsos fekün van. Alacsony domboldalból áll, amely különösen a hegy alatt bizony értéktelen volt, sőt, sok helyt hasznavehetetlen. Ide épültek aztán az apró házacskák sűrűn egymás mellé, mint a parti fecskefészkek, de már valamivel rendesebben. Bizonyos rendszer szerint merőleges keresztutcákkal. Igaz, hogy a közlekedés szempontjából nem volt a hely túlságos szerencsés a nagy lejtő miatt.

A további fejlődés következtében ez is mihamar kicsinek bizonyult a beözönlő nagy tömegek befogadására. Ezért a bányatársulat kénytelen volt több helyt kisebb-nagyobb *kolónia*kat építeni. ÉÉK-re a József-táró alatt, ÉNy-on pedig a Károly- és József-akna mellett. Építettek ezen kívül még egy központi *kolónia*t is a régi faluval szemben, a patak túlsó partján.

A *kolónia*k felé tart most a fejlődés üteme. Errefelé épül a község. Újabb fejlődési elemet visz bele a vasúti állomásnak messze délre való kihelyezése is, amely különösen a vasutasságot vonzza arrafelé. Különálló vasutastelep áll elő, ami csak a legújabb időben nőtt össze a község többi részével, a gyárak és a vágóhíd közbetelepítésével.

Északkeleten a vasgyár épített egy különálló hatalmas telepet és munkáskolóniát, amely azonban hamarosan hozzáforradt a városhoz, annál is inkább, mert itt van a hegytörésen a nagy zagyvai rakodó is, a *Rampa*, ahogyan még ma is hívják.

A bányatelepek közül a keleti oldalvölgyben levő Forgách-telep egy időben már elpusztult, amikor a szén elfogyott az itt lévő, nem nagyon mély aknából. Azonban mikor a felette levő somlyói horszton a szén bányászata, illetve kiaknázása megindult, újra kiépült, csak hogy modernebbül.

Jókora az a telep, amely fenn, a Somlyó-hegy oldalán épült. De már ez is halálra van ítélve ma, mert a szén ott igen rövid idő alatt ki fog fogyni, így messze fekvő, lehetetlen településsé fog válni. Ilyen ma már elpusztult bányatelep a hatalmas inászói *kolónia*, amely egykor 1000-nél is több lakost számlált. Ez a telep túlságosan távoli fekvése miatt (ugyanis a ma is üzemben álló bányáktól nagyon messze esik) jóformán teljesen elpusztult. Ugyanígy járt egy csomó kisebb-nagyobb telep, mint például a régi József-táró alatti *kolónia* is. Egypár ház még ma is áll belőlök, ahol valamely nyugdíjas öreg bányász úgy-ahogy el tud vegetálni. A lakosság zöme azonban továbbvándorolt, s az egykor oly mozgalmas, népes települések pár év alatt teljesen elpusztultak. A használható anyagokat elvitték, a többi nehezebben szállítható, vagy használhatatlan anyag pedig az idő martalékává lett.

Ez a pusztulás mutatja a város jövendő sorsát is, ha majd a szén elfogy, s nem lesz a „fekete gyémánt", amelynek kitermelése munkát adjon nagy tömegeknek.

A salgótarjáni barnaszénbányászat jelentősége

Már a szénbányászat története is mutatja, hogy a salgótarjániak hazai barnaszéntelepeink között régóta éreztették hatásukat. Hiszen csak a brennbergi és az Esztergom vidéki telepek művelése régibb a fontosabb telepek között, mint ma a salgótarjániaké. Azon kívül pedig a brennbergi Ausztriához való közelségénél fogva, különösen régebben, teljesen Bécsnek volt a hűbérese. Az Esztergom vidékit pedig a karsztvizes betörések nagyon hátráltatták fejlődésében. Sőt, többször évekre, évtizedekre is visszavetették, termelését lecsökkentvén a sok hatalmas bányának, amelyek a vízveszélyes szén alatt voltak, az elöntésével. Ezekből azután csak egyeseket tudtak nagy erőfeszítések árán megmenteni, ami a termelést természetesen nagyon megdrágította.

Ellenben a salgótarjáni barnaszénbányászat fellendülése 1868-tól, a vasút kiépítésétől, illetve államosításától kezdve egyenletesen, gyors ütemben halad felfelé. A háború előtt már 15–16 millió mázsáig növelte a termelést évenként. Ezt a háborús nehézségek is csak mérsékelten csökkentették. Csak az összeomlás és az ezt követő zavaros idők hullámai (kommunizmus, cseh, román háború, megszállások) tudták megbénítani. A zavaroknak, legalább a bányászat terén, vaskézzel történt megfékezése folytán a romokból hamar újraépült a barnaszénbányászat, úgyhogy pár év alatt már a régi nívóját éri el.

Nagy-Magyarországban csak a 15 méter vastagságú paleocén széntelepekkel rendelkező Tatabánya érte el, s a szintén hatalmas vastagságú oligocén korú zsil-völgyi szénterület múlta felül.

A kiegyezés után a következő négy évtizedben még Salgótarján vezetett. Ez látta el hatalmas fellendült vasutaink szükségletének egy részét fűtőszénnel, igazán olcsó áron. Annak ma közel a háromszorosát fizetik.

Ugyanilyen volt a helyzet a gyáriparral szemben is. Hogy az ország, illetve Budapest oly hatalmas mértékben ki tudta fejleszte-

ni gyáriparát, azt főleg az okozta, hogy bőségesen és olcsón kaphatta a salgótarjáni szénenergiát.

Az Alföldhöz viszonylagosan kedvezőbb helyzete folytán, annak északi peremén ellátta az itt létesült virágzó ipartelepeket, cukorgyárakat, malmokat és villanytelepeket meglehetős olcsó szénnel. Fűtőszenével segített úgy-ahogy a fában szegény Alföld tüzelőszükségletén és lehetővé tette így a magasabb kultúrigények kielégítését is.

A bányászat hatását mégis a közvetlen környezetén, saját szűkebb vidékén lehetett, s lehet észlelni ma is. A „fekete gyémántok" átalakító hatását itt érezni a legjobban, hiszen a pezsgő élet lüktetése teljesen megváltoztatta az egykor oly csendes táj eredeti arculatát.

Salgótarjánból, az egykori pár száz lakosú, ismeretlen kis falucskából, amelyet szerencsésebb társai *kenyeretlen Tarján*nak gúnyoltak, s amelynek, mint ahogyan írják róla, egyetlen jövedelmi forrása a sóskaárulás volt a legközelebbi, de bizony éppen elég távol eső városkákban, mint például Pásztón, Losoncon, mintegy varázsütésre jelentős helység vált. A pici kis falu, ahol még szántóföldből is kevés jutott a lakosoknak, ami volt is, az sem volt elégséges eltartásukhoz nagy soványsága miatt, a hatalmas uradalmi erdőktől körülvéve terjeszkedni sem igen tudott, mihelyst a bányászat megindult, a hatása abban nyilvánult, hogy hamarosan, szinte amerikai méretek szerint nőni kezdett. A háború előtt volt már 10–12 000 lakosa és majdnem annyi bejáró időszaki munkást is hozzávehetünk még, akik a vidékről dolgozni, eladni, vásárolni jártak oda, illetve pénzüket ott költötték el.

A lélekszám mostan, a „trianoni" megcsonkítás következtében előállott városi felduzzadás folytán a helyben lakó állandó lakosságnál erősen megszaporodott, azonban, mivel az északi, gazdaságilag Salgótarjánhoz kötött háttér egy jó nagy része elveszett, a bejáró munkások és vásárlók számában elég nagyarányú csökkenés mutatkozik.

A bányászat eleinte, mivel hiányzott az ebbe a mesterségbe beletanult munkásgárda, hatalmas munkás odaözönlést idézett elő. Legnagyobb részük külföldi volt, mégpedig leginkább csehek, stájerek, krajnaiak és néhány a Felvidékről, a bányavárosokból

odakerült bányász, akik azonban szintén nem magyar ajkúak voltak, mert hiszen 70 esztendővel ezelőtt a magyar elem nemigen bányászkodott még. Ezek az újonnan odakerült bányászok, vagy ahogyan a palócok nevezték őket, a *gráner*ek bozontos szakállú, mértéktelen, vad, verekedős, lármás, idegen ajkú, s összeférhetetlen természetűek voltak. Mivel hamar kinyílt a kezükben a bicska, nagyrészt jól megtermett emberek voltak, a palócok eleinte félénk tisztelettel tekintettek rájok. Azonban hamarosan kiismerték őket a csavaros gondolkozású palócok, s a bátrabbja maga is közéjük merészkedett, belekóstolt a mesterségükbe, s megtanulta tőlük a bányászcsákány használatát. Rájöttek, hogy nem is olyan nagy boszorkányság a bányászmesterség, bár nehéz ugyan, de azért ki lehet bírni, sőt, mivel még jól meg is fizették munkájokat, legalábbis az ő megszokott mezőgazdasági pár garasos bérükhöz képest, előbb a közeli, később a távoli környék népe is munkára jelentkezett a bányánál, különösen télen, illetve a mezei munka szünetelésének idején, ahol már csak az olcsó munkáskínálat miatt is szívesen vették a friss munkásgárdát.

Egy-két évtized alatt aztán lassanként ki is szorították az idegen nációkat. Csupán csak a *liptá*kok maradtak meg, akiket az aratás alkalmával megcsökkent palóc munkások pótlására vett fel a bánya vezetősége a nyár elején, azonkívül télen, mikor a nagy kereslet miatt nem győztek eleget termelni.

Az így felfrissülés nélkül maradt idegen ajkú tömeg aztán, különösen a fiatalja, hamarosan megmagyarosodott a szívós konzervatív palóc környezetben. A palóc ugyanis nemigen bírta megtanulni az ő szláv vagy germán nyelvöket, s így a tömeg hatásánál fogva azok voltak kénytelenek asszimilálódni. Az öreg *gráner*ek otthon még évtizedekig használták az anyanyelvüket, de egy emberöltő múlva az unokáik ma már egy betűt sem tudnak nagyszüleik nyelvéből. Természetes úton asszimilálódtak, csak a nevük, s nagyobb agilitásuk őrzi meg idegen származásuk emlékét.

Az erős vérkeveredés sem volt hatástalan. A palócba legalább egy kis új szint, új vágyakat oltott a régi maradiság mellé, ami azután a példa útján másokban is felkölti legalább az „én sem hagyom magam" elvét.

Ez a vérkeveredés meglátszik a városon, sőt, még a vidéken is. Meglehetős nagy, 15–20 km körzetben az egyre szélesedő iparvidéktől kezdve a bányának hatása érzik. Minden épkézláb ráérő ember odajár *keresnyi* és a pénz mellett új benyomásokat, új szokásokat visz haza.

Így alakultak át a szegényes, kéménytelen, zsúpos házakból álló apró falvak, hellyel-közzel elég gyorsan, csinos cserépfödeles, igényes, nagyobb községekké a néppel együtt.

A bányászat a szomszéd városokra is hatással volt, igaz, hogy nem egyenlőképpen. Füleket például, amely a járásnak székhelye volt, dacára, hogy időközben vasúti gócpont lett (a gömöri vasút itt ágazott el a Budapest–Hatvan–Zólyom–Zsolna–Berlin-i fővonalból), mégis harmadrangú településsé süllyesztette vissza, elszedvén tőle a járási székhely voltát is. Csak a magyar uralom utolsó éveiben létesült itt egy pár kis gyáracska. Hiszen a 2–3.000 lakosú, félreeső falucska nem annak való hely volt már a centrális fekvésű, nagy forgalmú város mellett. S ezen az elhódításon, magukat a fülekieket kivéve, nem bosszankodott senki sem.

A barnaszénbányászat hatása a nem messze fekvő Losoncon és Zólyomon is mutatkozott és erős ipari centrumokká tette őket az olcsó szén közelisége, mivel megvolt már számukra ott a fogyasztó körzet és a munkakínálat is, meg az erős földrajzi energiák.

Iparilag azonban mégis Salgótarján gyarapodott. Az olcsó és könnyen kapható szénenergia miatt létesült a vasgyár, amely a maga 2000 munkásával, annak ellenére, hogy a megszállás miatt nyersanyagszükségletétől, illetve volt vasércbányáitól, meg kohóitól nagyrészt meg van fosztva, még mai nap is számba vehető hazai viszonylatban.

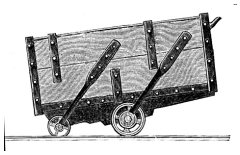
A vasgyáron kívül még számos feldolgozó gyár is van, amelyek létrejöttüket a helybeli barnaszénnek köszönhetik. Így például üveggyára, vaskályha- és vasedénygyára, vasöntödéje, téglagyárai, s talán a legnagyobb jelentőségre szert tett elektromos centrálé, s ezeken kívül még számos kisebb üzem, például gőzmalmok, amelyeknek azonban csak helyi jelentőségük van, találhatók Salgótarjánban.

Közvetve a bányászat kifejlődésére és jótékony hatására vezethető vissza a természetszerűleg erősen fellendült kereskedelmi élet

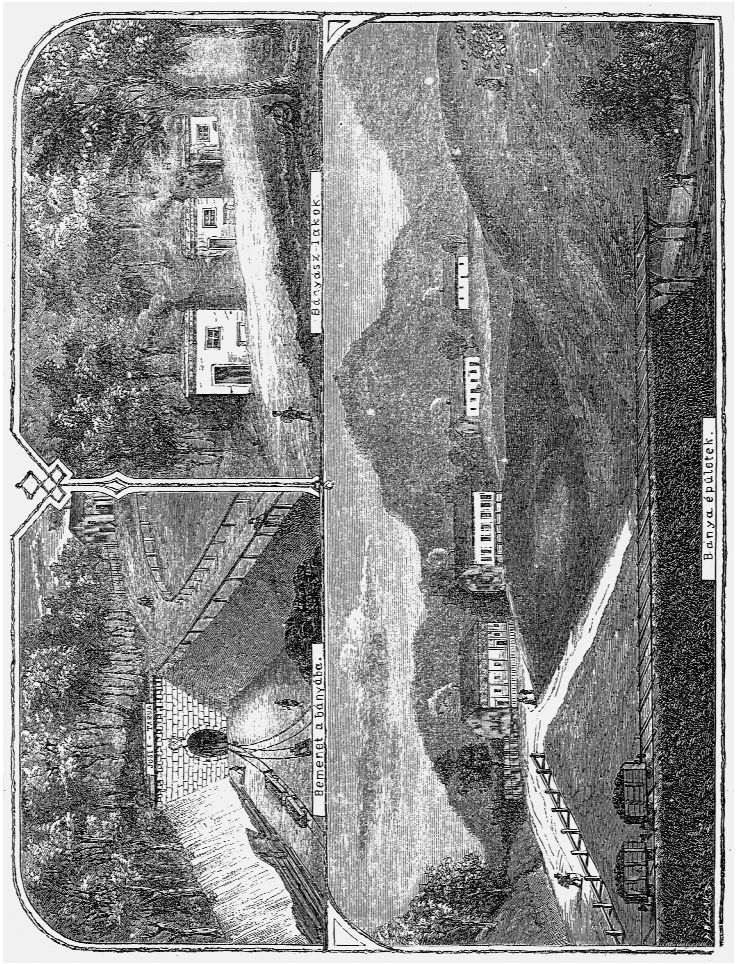
is. Majdnem 100 000-nél több ember tartozik a közvetlen fogyasztók közé, ami hatástalanul nem maradhatott.

Mindezt a szén hozta létre. A szegény országrészt gazdaggá, s bizonyos mértékig boldoggá és megelégedetté tette, ami a lakosság sűrűsödésével járt együtt. De fenyeget a pusztulás réme is. Mi lesz, ha a szén elfogy, mint ahogy megtörtént már másutt is?

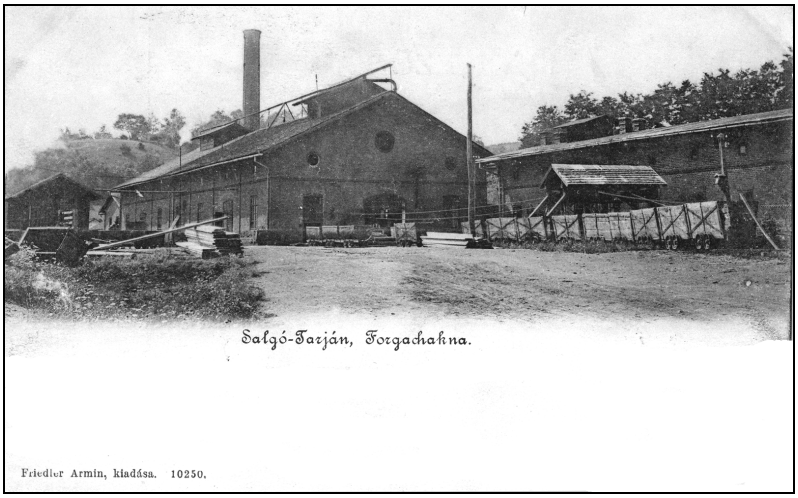
A kérdés fenyegetően mered felénk, hiszen a szorosan vett szénvidéken ma már elfogyott a széntömeg fele, mégpedig a jobbik fele, a könnyebben elérhető része. Az egykori centrumtól távol kerül a termelés színtere, a külsőbb, gyengébb minőségű, mélyebben fekvő területek felé, s az élet lassabb üteművé válik ott, ahol egykor pezsgő munka folyt. A széntömeg maradék fele pedig az emelkedő tendenciát mutató fogyasztás, meg a technikai fejlődést követő könnyebb és fokozottabb termelés miatt nem fog annyi ideig tartani, tehát 70 esztendeig, hanem csak a feléig, ha ugyan addig is eltarthat. Aztán, legalábbis iparilag, a vidék nemigen remélhet fejlődést, inkább csak hanyatlást, visszasüllyedést.

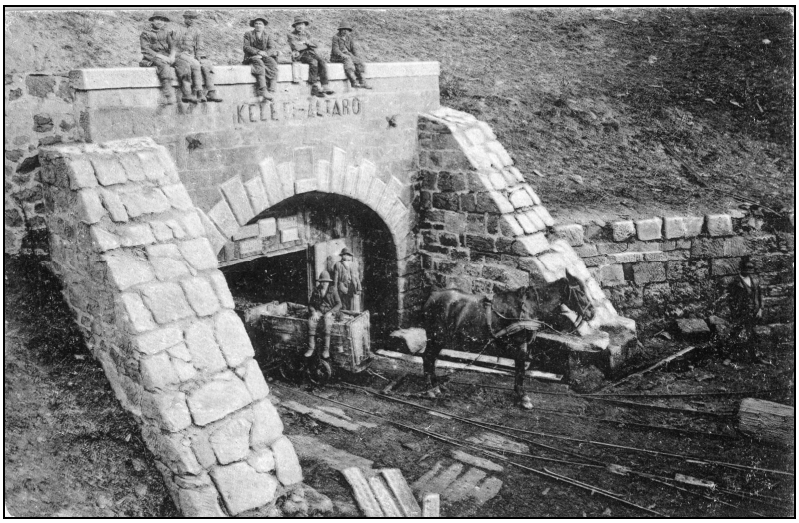
Á b r á k

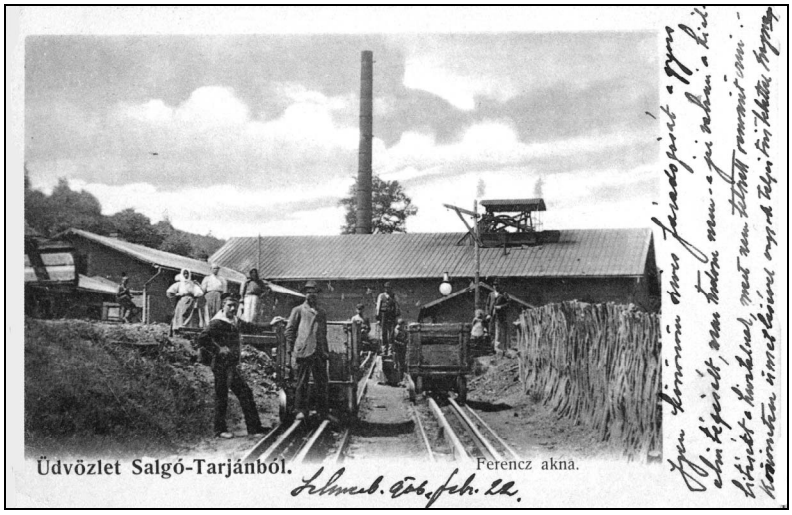
1. ábra. A salgótarjáni Szent István-kőszénbányák.
(Magyarország és a Nagy Világ, 1868. 39. sz. 467. old.)

2. ábra. A salgótarjáni Forgách-akna.
(Nógrádi Történeti Múzeum, Salgótarján – NTM, l. sz.: 2001.1496.)

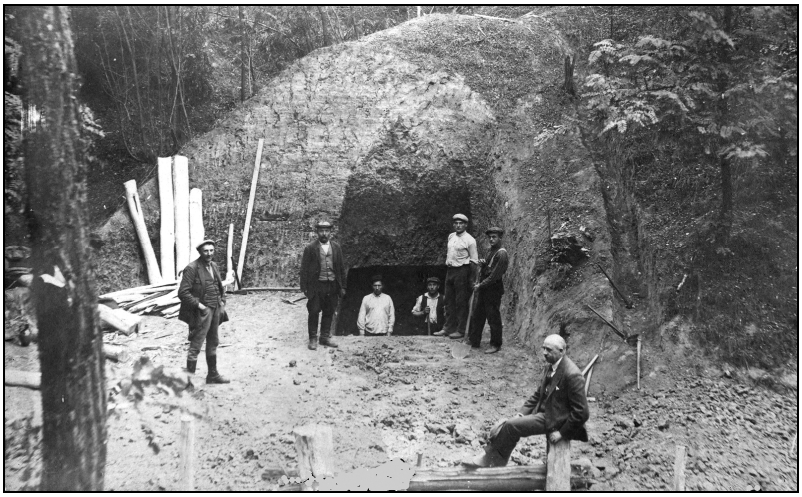
3. ábra. A salgótarjáni Keleti-altáró bejárata.
(NTM, l. sz.: 81.238.)

4. ábra. A salgótarjáni Ferenc-akna 1906-ban.
(NTM, l. sz.: 2001.1495.)

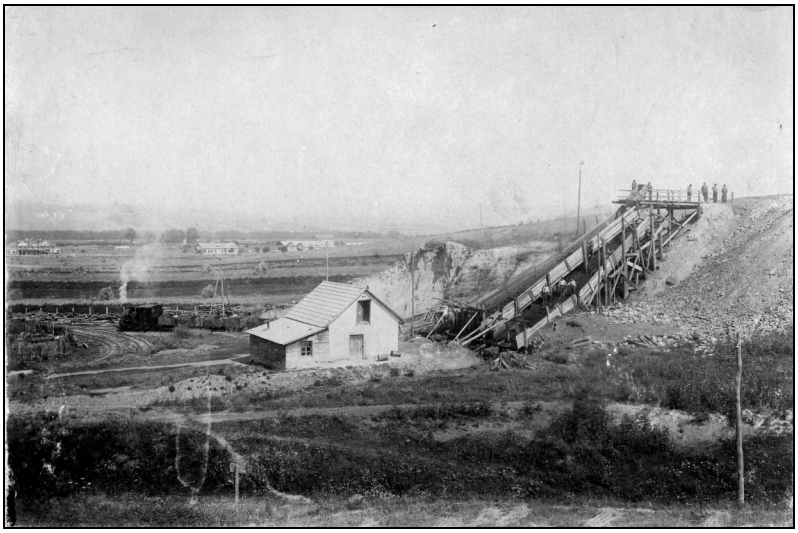
5. ábra. Vezetők és munkások a nagybátonyi Mária-táró bejárata előtt
1922-ben. (NTM, l. sz.: 1241.)

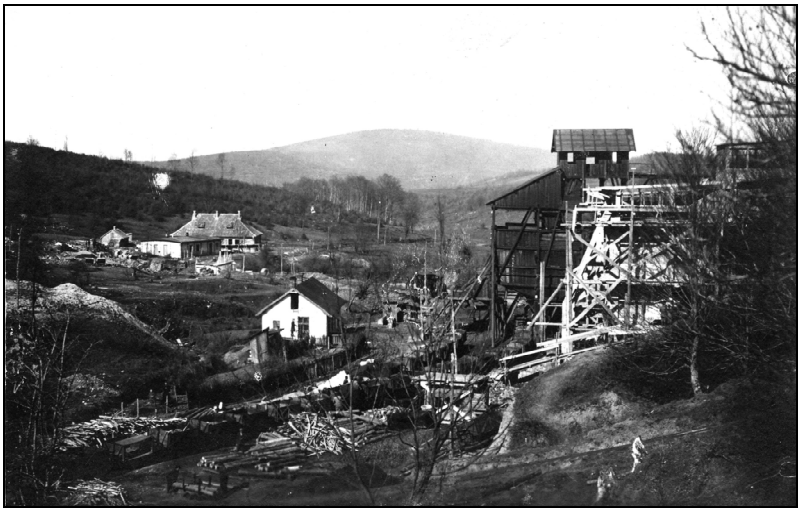
6. ábra. A sztrácini bánya feltárása leejtaknával 1922-ben. (NTM, l. sz.: 567.)

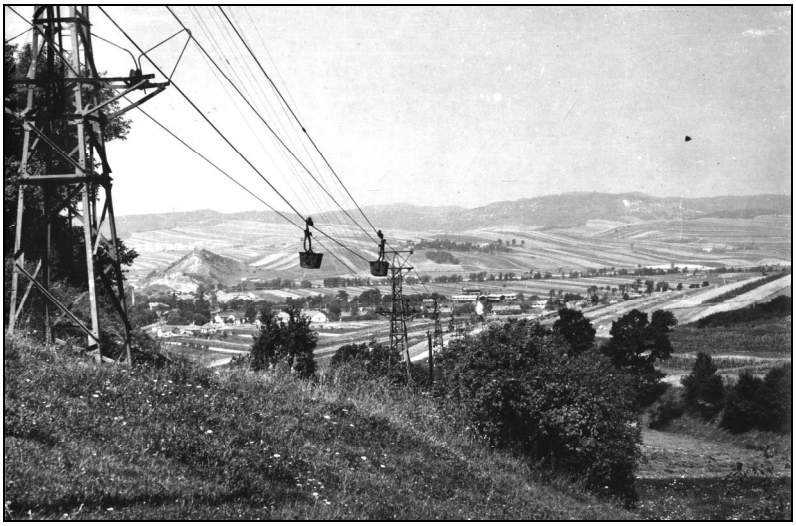
7. ábra. A kissztrácini bányánál alkalmazott személyek 1923-ban várják az első csille kihúzását. (NTM, l. sz.: 293.)

8. ábra. A Mária-táró csúszdája.
(NTM, l. sz.: 540.)

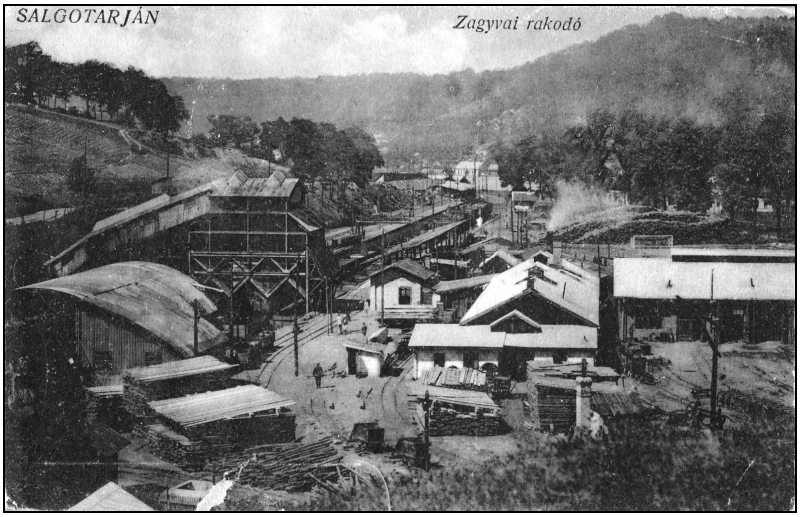
9. ábra. A szorospataki új bunker építése 1921-ben.
(NTM, l. sz.: 534.)

10. ábra. Nagybátony környéki táj.
(NTM, l. sz.: 665.)

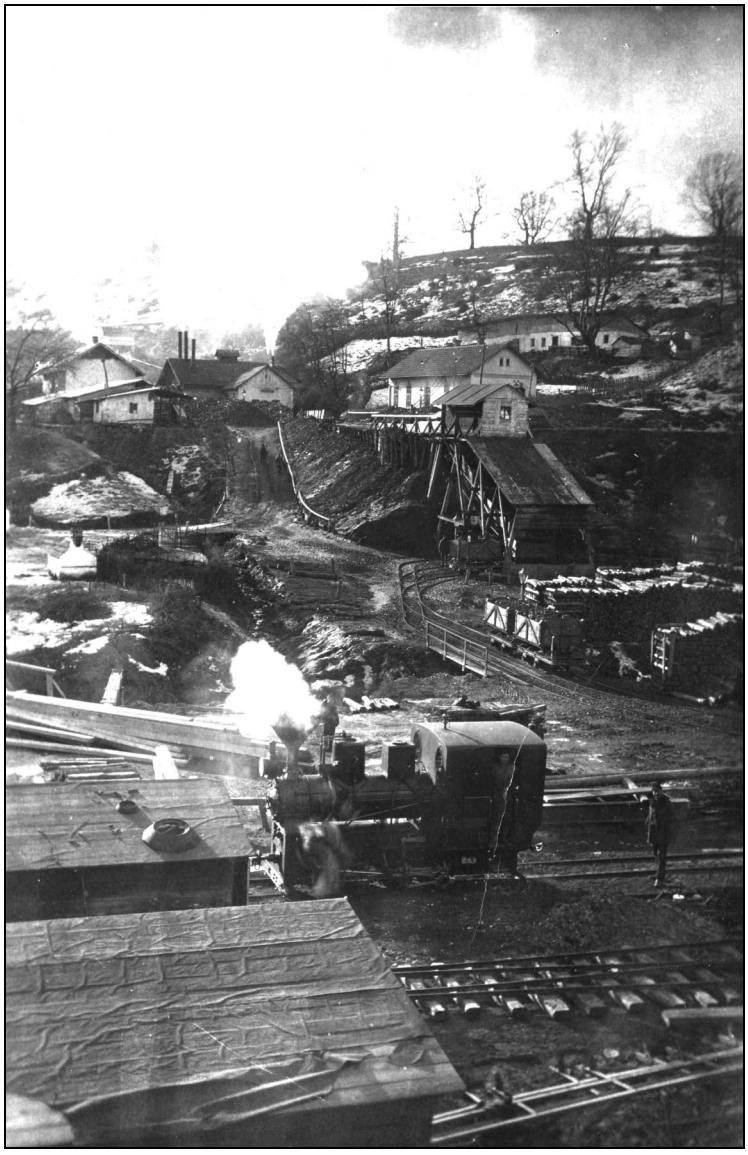
11. ábra. Alagút Szánas-pusztánál.
(NTM, l. sz.: 2691.)

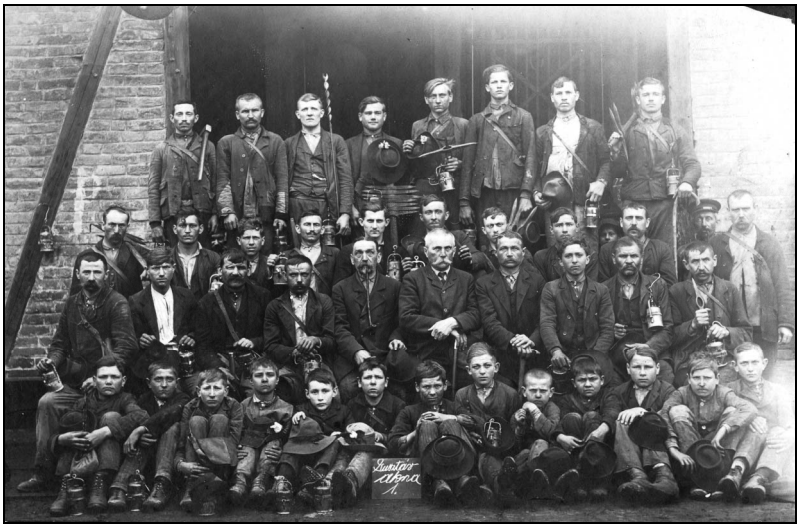
12. ábra. A salgótarjáni zagyvai rakodó.
(NTM, l. sz.: 81.171.)

13. ábra. Az inászói Zichy-akna bányászai a 19. század végén.
(NTM, l. sz.: 2477.)

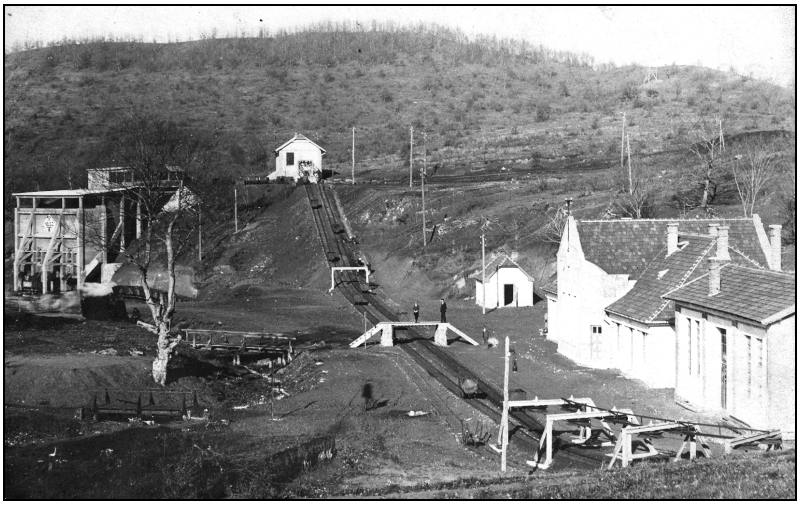
14. ábra. A nagybátonyi volt kincstári rakodó.
(NTM, l. sz.: 539.)

16. ábra. Az etesi Gusztáv-akna bányászai 1912-ben.
(NTM, l. sz.: 1103.)

17. ábra. A zagyvapálfalvai Frigyes-akna bányászati 1919-ben.
(NTM, l. sz.: 129.)

18. ábra. Szorospatak 1926-ban.
(NTM, l. sz.: 1264.

19. ábra. A salgótarjáni Károly-akna régi bányászlakásai.
(NTM, l. sz.: 395.)

Dr. Noszky Jenő emlékezete
(1909–1970)

Az 1970. esztendő nagy áldozatokat követelve köszöntött rá a magyar geológusi karra. Két nap sem telt még el Schréter Zoltán testének örök nyugovóra helyezése óta, és máris arról kaptuk a megdöbbentő hírt, hogy a nála csaknem három évtizeddel fiatalabb Noszky Jenő, választmányi tagunk, a Magyar Állami Földtani Intézet tudományos főmunkatársa, a Munka Érdemrend ezüst fokozatának tulajdonosa, a Bakony és a magyar mezozoikum kiváló ismerője is örökre lehunyta szemét. A magas kor önmagában még nem érdem, a sors ajándéka, amelyet ki-ki hajlamai és képességei szerint igyekszik a belé ültetett értékek gyarapítására, kifejlesztésére és átadására használni. Mi jobbat is kívánhatnánk barátainknak és munkatársainknak, mint jó egészséget és hosszú életet, hogy minél közelebb juthassanak ifjúkoruk nemes álmainak megvalósításához, tehetségük teljes kifejtéséhez! Hiszen a sors kegyetlen tréfamester. A zajló világ igazi vagy csak vélt szükségletei nem mindig esnek vágyaink és személyiségünk fejlődésének irányvonalába és gyakran eredeti céljainktól távoli, hosszú kitérőkre kényszerítenek bennünket. Boldog, aki túl tudja tenni magát sorsának efféle fordulatain, magát emészti az erre képtelen. Az idő múlása az, amivel versenyt kell futnunk, s nincs tragikusabb érzés, mint mikor erejük teljében levő szeretteink távoznak az élők sorából.

Különösen fájdalmas és tragikus a Noszky Jenőtől való elválás! Benne nem csak jó barátot, hanem olyan személyiséget veszítettünk el, aki sokoldalúan művelte szenvedélyesen szeretett tudományszakját, és ezen keresztül lankadatlan szorgalommal és kötelességtudással küzdött nemzete boldogulásáért. Olyan embert, akinek segítő kezére, tanácsaira, gazdag tapasztalatainak átadására még sokáig számítani szerettünk volna. És egyenesen megrendítő a tőle való búcsú azok számára, akik között a debreceni egyetemről, magas szellemi felkészültséggel és szinte megdönthetetlennek látszó, erős fizikummal, magabízóan indult életútjára, s akiknek sorából mégis elsőként őt ragadta el a halál.

1909. április 15-én, Késmárkon született, id. Noszky Jenő és Mahalek Franciska házasságából. Családjával együtt 1920-ban az ország trianoni széthullása után került Budapestre. Édesapja, akit az egyetemi évek alatt kötött barátság mellett közös szakmai érdeklődés is fűzött Schréter Zoltánhoz, akkorra már az észak-magyarországi oligo-miocénnek kitűnő ismerője lett. Szívesen cserélte fel tehát líceumi tanárságát a tudományos tevékenységnek lényegesen kedvezőbb nemzeti múzeumi állással. Bármily szerény is lett fizetése, szakértői munkák mellett a Magyar Állami Földtani Intézettel is kapcsolatban maradhatott. Ez pedig nem csak témáinak elmélyítését, hanem négytagú családjának fenntartását is megkönnyítette. Az 1920-as évek szomorú világa mégis mély nyomokat hagyott az ifjú Jenőben, s aligha tévedünk, ha a szociális problémák iránti megértésének, aktív segítőkészségének indítékait éppen gyermekkori élményeiben keressük.

Jenő életpályáját három messze világító fáklya fénye vezérelte. Az első az édesapja volt, a Mátra és a Palócföld jóságos, halk szavú, szelíd szerelmese. Tőle nyerte a geológuspálya szeretetét, egyszerű, hűséges, de mélyen érző szívét, emberi magatartásának szemérmességét. A második szeretett Mestere, Telegdi Roth Károly: az ő felejthetetlen egyéniségével megteremtett debreceni iskolájában készült föl a Bakonynak életműve gerincét alkotó tanulmányozására. A harmadik fáklya pedig saját, hallatlan kötelességérzésbe ágyazott hivatástudata: ennek lobogása késztette arra, hogy válogatás nélkül, minden munkakörben, mindenkinél többet dolgozzon, legjobb képességei szerint álljon helyt.

Édesapjuk geológusi hivatása a két Noszky gyermek közül Jenőt ragadta meg. Érettségivel kezében, 1927-ben a debreceni tudományegyetemre iratkozott be, mert úgy vélte, hogy annak új professzora, Telegdi Roth Károly mellett képezheti magát hajlamainak legmegfelelőbben. Professzora irányításával előbb a tanszéképítő munkába, 1930-tól kezdve pedig a magyar geológia mostohagyermekének, a Bakonynak a Széchenyi Társaság anyagi támogatása révén nem rég megindult részletes felvételébe is bekapcsolódott. Természetrajz–földrajz tanári oklevelének megszerzése után, 1932–1933-ban a bécsi Collegium Hungaricum ösztöndíjasaként egy évet töltött Othenio Abel és Eduard Suess intézeteiben, illetve a Naturhistorisches Museum gyűjteményeiben, irodalmat és összehasonlító anyagot keresve a magával vitt ősmaradványok meghatározásához. Ennek eredményeként jelent meg 1934-ben az északi Bakony kréta képződményeiről szóló értekezése, amely nem csak doktorátusának biztosított „summa cum laude" minősítést, hanem pontos alapadatai révén hosszú ideig a rétegsorrend és a rétegtani szint megítélésének is bázisa lett.

Bécsből való hazatérése után még három esztendőn át tanársegédeskedett Debrecenben ÁDOB-gyakornoki, illetve szakkorrepetitori csekély fizetéssel. Az akkori nehéz viszonyok közepette csak 1936. május 1-jén léphetett a Magyar Állami Földtani Intézet tagjai sorába. Ennek állományában maradt haláláig. Mindössze az 1952. december 16. és 1953. július 15. közötti idő jelent kivételt, mikor is előbb a Bánya- és Energiaügyi Minisztérium Földtani Főosztályának, illetve az ebből szervezett Országos Földtani Főigazgatóságnak a vezetését látja el. Tagja marad intézetének akkor is, amidőn (1952. július–1952. október 20.) a MASZOBAL bauxitkutató expedíciójához vezénylik. Megbízható, sokoldalú és eredményes munkája általános tiszteletet biztosít számára. 1952. október 20-tól december 15-ig, majd 1953. július 15-től 1956. szeptember 1-ig intézetének igazgatója, közben – mint láttuk – főosztályvezető és főigazgató. Igen hálátlan körülmények között is példátlan erőfeszítéssel igyekszik azt a nem testére szabott szerepet betölteni, s közben egészségét hozza áldozatul. Kimerülten és kedveszegetten válik meg tisztétől, és a személyét ért kitüntetések (a Szocialista Munkáért Érdemérem: 1955, a Munka Érdemrend

ezüst fokozata: 1969) ellenére is nehezen talál magára. Ebben persze annak is szerepe lehet, hogy 1957-től kezdve jóformán sohasem jutott terepi munkához.

Jelentéseinek egyszerű áttekintéséből mindenki megállapíthatja, hogy még 1944 előtt sem foglalkozhatott zavartalanul ezer problémát rejtő fő munkaterületével, a Bakonnyal, 1945 után pedig éppen két ízben szakadt el attól hosszú évekre. Analitikus alkat volt: a nagy kiesések után, Anteus módjára, fokozottan szüksége lett volna a területével való nagy ölelkezésre, régi észleléseinek a belőlük sarjadt új eszmék tükrében való ellenőrzésére.

Ahhoz, hogy Noszky Jenő szakmunkásságáról helyes képet alkossunk, nyomtatásban megjelent 36 értekezésének és a Bakony négy lapot kitevő, 25 000-es térképén kívül mintegy félszáz kéziratos dolgozatát is figyelembe kell vennünk. Ez utóbbiak közül még mindig hiányzik az a nagyszámú szakvélemény, amelyet intézeti pályafutása kezdetén a Vízföldtani Osztály beosztottjaként készített.

E gazdag örökség legnagyobb része az Észak-Bakony tektonikájának, jura–kréta rétegsorai részletes taglalásának, liász korú oxidos és karbonátos mangánércei, illetve krétabeli bauxittelepei helyzetének tisztázására irányul, és az ezekre vonatkozó minden további kutatásnak szilárd alapja. Nevéhez fűződik a triász–jura határon tapasztalható üledékátmenet regionális bizonyítása, s a fáciesekben gazdag jura üledékképződés oly végletesen (szárazföldi avagy tenger alatti lepusztulással) értelmezhető üledékhiányainak rögzítése. Megfigyeléseinek helyességét bizonyítja, hogy a bakonyi kréta taglalására irányuló javaslatából a barrémi üledékmegszakadás időtartamát az újravizsgálat csak szűkíteni tudta, ki azonban nem küszöbölhette.

Eredménnyel kutatott ezenkívül Nézsa és Jászó környékén, a réz-hegységi ásványolajhomok és a vargyasi széntelepek területén, a tokaji és a kőszegi hegyekben is. Ő készítette a MÁSZ megbízásából a komlói és az észak-mecseki feketekőszén-terület első 10 000-es földtani térképét, s a villányi bauxitterület zárójelentését. Összefoglalta egy kb. 500 km^2-nyi alföldi terület artézi vizeire vonatkozó ismereteit. A Bakonyt illetően általános összefoglalásokig jutott el, s az Aspidocerasok beható tanulmányozásával megkezdte

nagy mennyiségű őslénytani anyagának meghatározását. Bírálataival építően segítette a Bakony új térképező gárdájának kialakulását, különböző tárgyú szakvéleményeivel pedig a nyersanyagkutatást.

A legnagyobb türelmű térképező és gyűjtő volt, akit valaha is láttam. A rendkívül időigényes 5000-es felmérést talán senki nem alkalmazta nálunk akkora területen és (tegyük hozzá) mostohább viszonyok között, mint ő. Kellő segítség híján, magára maradva is kénytelen volt azonban kitartani mellette, mert enélkül a zirci szinklinórium vékony szintjeinek ábrázolása lehetetlen lett volna. Innen adódott, hogy korábbi részlettérképeinek kidolgozását csak a bauxitkutató expedíciónál felesége, Dirner Erika segítségével sikerült befejeznie. Önálló felvételeinek a Telegdi Roth Károly irányítása alatt készültekkel, valamint a Göbel Ervin és Bertalan Károly adta részletekkel való egyesítéséből származik az Észak-Bakonynak az a 25 000-es térképe, amelyet a bauxitkutató expedíció első öt évi működését összefoglaló kötethez csatolva adtak közre. Azt hiszem, mindennél többet mond, hogy ez az 1400 km^2-t felölelő térkép (erős összevonása ellenére is) 102 földtani képződményt különböztet meg! Hozzátehetjük: a pontos térképekhez óriási kövület- és kőzetgyűjtemény tartozik, amelyen még sokáig specialisták tömege dolgozhat!

Méltó helyre szállt tehát a Tudományos Minősítő Bizottság elismerése, amikor 1959-ben Noszky Jenőnek a föld- és ásványtani tudományok kandidátusa fokozatot vita nélkül ítélte meg.

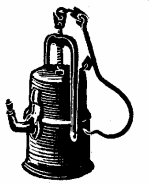
Panaszai ellenére is váratlan és korai halálával önfeláldozó, igaz embert, jó és hű barátot veszítettünk el. Lehetetlen elfelejteni, mily féltő gonddal mentette intézetének értékeit a háború zűrzavarában mint egyszerű munkatárs és mily emberileg közeledett mindenkihez mint vezető. Élete társulati életünkben is megbecsült, kedves és szerves része volt; választmányunk és tagságunk körében osztatlan tisztelet övezte. Bensőnkig meghatva engedtük át testét a földnek, azzal a szent ígérettel, hogy emlékét és példaadását szívünkbe zárva őrizzük!

BALOGH KÁLMÁN

Jegyzetek

A kolléga és jó barát, Balogh Kálmán által írt megemlékezést a *Földtani Közlöny*ből (C. köt. 1970. 3. füz. 243–245. old.) vettük át. Ifj. Noszky Jenő műveinek bibliográfiája a magyar földtan központi folyóiratának ugyanazon számában (245–247. old.) olvasható. Életéről és munkásságáról lásd még Fülöp József: 100 éves a Magyar Állami Földtani Intézet (In Fülöp József – Tasnádi Kubacska András [szerk.]: *100 éves a Magyar Állami Földtani Intézet*. Budapest, 1969. [9–34.] 29–30.); Tasnádi Kubacska András: A Magyar Állami Földtani Intézet halottai 1970-ben (*A Magyar Állami Földtani Intézet Évi Jelentése az 1970. évről*. Budapest, 1972. [13–17.] 14–15.); Hámor Géza: A Magyar Állami Földtani Intézet feladatai, működése és eredményei 1949–1991 (In Hála József [szerk.]: *125 éves a Magyar Állami Földtani Intézet. Tanulmányok*. Budapest, 1994. [21–36.] 21–23.).

A szerk.

T a r t a l o m

Előszó (*Hála József – Paládi – Kovács Attila)*..... 3
Bevezetés 8
Természeti viszonyok..... 13
A területi geológiája..... 14
Sztratigráfiai viszonyok..... 14
Tektonikai viszonyok 19
A terület fejlődésmenete – paleográfia..... 21
Geomorfológiai viszonyok 23
Bányászati viszonyok 28
A salgótarjáni barnaszénbányászat története 28
A mai bányászat 33
A szén további útja 45
Néprajzi viszonyok..... 48
A bányásztársadalom tagozódása..... 51
A kolóniákra telepített bányász háza tája..... 52
A bányász családja 55
A bányász helyzete a társadalmi életben..... 60
A bányászok szokásai 63
Salgótarján és környéke települési formái 66
A salgótarjáni barnaszénbányászat jelentősége..... 71
Ábrák..... 75
Balogh Kálmán: Dr. Noszky Jenő emlékezete (1909 – 1970) 85
Jegyzetek 90

